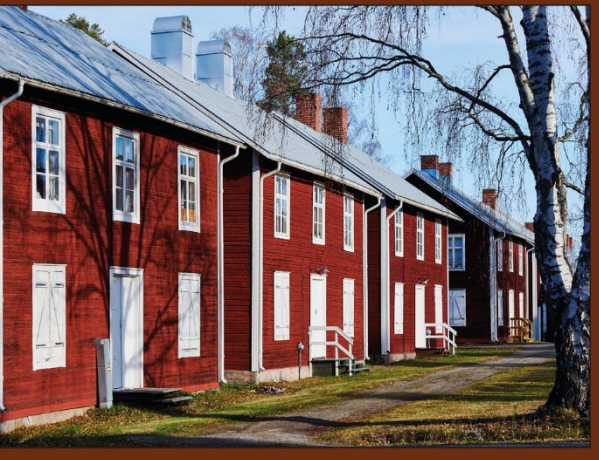

Projektrapport

Norrbottens kyrkstäder del 1

Anna Elmén Berg
Sophie Nyblom
Piteå museum 2022

REGION NORRBOTTEN

piteå museum

Länsstyrelsen Norrbotten

KULTURARV PITEÅ

Innehållsförteckning

1. Inledning 1
2. Bakgrund 2
Syfte 3
Mål och resultat 3
Metod 4
Källmaterial 5
Rapportens upplägg 8
3. Kyrkstäder och kyrkstadstraditionen 9
Kyrkstaden – det materiella kulturarvet 9
Kyrkstadstraditionen – det immateriella kulturarvet 11
Skyddet av kulturmiljön 11
Kyrkstäderna i projektet 13
Hortlax 13
Norrfjärden 14
Älvsbyn 15
Öjebyn 16
4. Bebyggelseantikvarisk dokumentation 17
Bakgrund 17
Norrfjärdens kyrkstad 17
Älvsbyns kyrkstad 21
Skyddet för kyrkstäderna 24
5. Etnologisk dokumentation 25
Presentation av informanter 25
Ägandet och förvaltandet 25
Bruket av kyrkstaden och kyrkstadstraditionen 29
Kyrkstaden som kulturmiljö 32
Framtiden 33
Kyrkstadens betydelse 35
Sammanfattande reflektion 36
6. Avslutande reflektion 37
Framgångsfaktorer 37
Kyrkstäder i Norrbotten del 2, fortsatt arbete 38
Käll- och litteraturförteckning 40
Bilagor

1. Inledning

Gammelstad i Luleå, Öjebyn i Piteå, Lappstaden i Arvidsjaur, Bonnstan i Skellefteå och Fatmomakke i Vilhelmina är exempel på välbevarade och kända kyrkstäder i Norrbotten och Västerbotten. Kulturmiljöer där kyrkstadstraditionen delvis lever vidare och där det finns ett engagemang för att bevara byggnaderna och tillvarata miljöernas unika historia. Det är platser som fortsättningsvis brukas av ägarna och även lockar turister och besökare.

Kyrkstäder har funnits på många orter men de flesta finns inte kvar idag. I statens offentliga utredning ”De norrländska kyrkstäderna” från 2003 uppges att kyrkstadsbebyggelse funnits på 71 orter och idag finns den kvar på 16 platser. Åtta av dessa finns i Norrbotten, sju i Västerbotten och en i Jämtland.[1] Många kyrkstäder har tidigare dokumenteras och uppmärksammats i det lokala och regionala kulturmiljöarbetet. I Norrbotten har Gammelstad, Öjebyn och Lappstan uppmärksammats i många sammanhang och utgångspunkten för detta projekt är att synliggöra även de övriga kyrkstäderna i länet.

Bland kyrkstäderna finns det en variation i hur stor del av den ursprungliga bebyggelse som finns bevarad. I Gammelstad och Öjebyn finns det många kyrkstugor kvar medan det i exempelvis Råneå återstår omkring tio stugor. Det är också olika ägarförhållanden mellan kyrkstäderna. I de flesta ägs byggnaderna av privatpersoner medan församlingen äger marken men i Boden är det kommunen som äger kyrkstugorna. Dessa variationer i storlek, ägandeskap och historia leder till att finns skillnader i hur kyrkstäderna har bevarats och använts samt hur de nyttjas idag.

Detta projekt planerades att genomföras som ett samverkansprojekt mellan Piteå museum och Norrbottens museum. Piteå museum skulle ta sig an Öjebyn, Hortlax och Norrfjärden medan Norrbottens museum skulle ansvara för Gammelstad, Älvsbyn, Boden, Råneå och Kalix. Från båda museerna skulle etnologer och antikvarier med inriktning på bebyggelse delta. Planeringen fick revideras och projektet delades upp i två delprojekt som Piteå museum ansvarar för. De kyrkstäder som har dokumenteras under 2021 är Öjebyn, Hortlax, Norrfjärden och Älvsbyn och resterande kyrkstäder kommer att dokumenteras i etapp två. Projektet har finansierats med medel från Region Norrbotten och Länsstyrelsen Norrbotten.

Projektet har bestått av tre delar; en etnologisk dokumentation, en bebyggelseantikvarisk dokumentation och aktiviteter för att stärka lokala och regionala nätverk kring kyrkstäderna. Arbetet påbörjades under våren 2021 och med anledning av covid-19 pandemin hölls de flesta möten och träffar via digitala kanaler t.ex. Teams och Zoom.

Projektgruppen på Piteå museum har bestått av etnolog Sophie Nyblom, antikvarie Anna Elmén Berg och museichef Emeli Elfving. Sophie Nyblom har varit projektledare och ansvarat för den etnologiska dokumentationen. Anna Elmén Berg har ansvarat för den bebyggelseantikvariska dokumentationen och Emeli Elfving har deltagit i den interna arbetsgruppen och i planeringen av arbetet.

Arbetet har genomförts i samverkan med engagerade personer från de olika kyrkstäderna. I varje kyrkstad har nyckelpersoner identifierats och involverats för att möjliggöra samverkan med de lokala nätverk som finns kring kyrkstäderna. Det har varit representanter från församlingarna, ägarföreningarna och engagerade ägare som hjälpt till och bidragit med information. Det har även funnits en regional referensgrupp för projektet bestående av Sara Vintén, Länsstyrelsen Norrbotten, Jessica Lundmark och Paulina Öqvist Haugen, Norrbottens museum och Erica Duvensjö, Världsarvssamordanare för Gammelstad.

[1] *De norrländska kyrkstäderna*, Delbetänkande av Kulturbebyggelseutredningen, SOU 2003:81, s. 41f.

2. Bakgrund

På 1920-talet började kyrkstäderna uppmärksammas från antikvariskt håll och de ansågs vara viktiga kulturhistoriska minnesmärken. Sigurd Erixon vid Nordiska museet och Bertil Berthelson vid Riksantikvarieämbetet tog initiativ till att seder och traditioner nedtecknades och att kyrkstädernas bebyggelse inventerades. Riksantikvarieämbetet och landsantikvarierna gav också stöd till lokala hembygdsvårdare och deras arbete bidrog på många håll till att kyrkstäderna dokumenterats och bevarats. Detta kom senare under 1940-talet att resultera i konkreta åtgärder för att rusta upp bebyggelse och att med hjälp av lagstiftning skydda miljöerna genom planbestämmelser och byggnadsminnesförklaringar.[2]

På regionalt håll har bland annat landsantikvarien Harald Hvarfner varit engagerad i kyrkstädernas bevarande och han såg vikten av att både bevara de gamla kyrkstäderna och de yngre i Hortlax och Norrfjärden. Han var landsantikvarie mellan 1961-72 och bidrog till att kyrkstäderna uppmärksammades i länet.

I Norrbotten är det framförallt Gammelstad, Öjebyn och Lappstan som uppmärksammats från olika kulturinstitutioner och i olika dokumentations- och forskningsprojekt. Det är de största kyrkstäderna och den största lappstaden i länet och det är miljöer där kyrkstadstraditionen fortsättningsvis lever kvar utifrån sin lokala prägel. Gammelstad utsågs 1996 till världsarv av Unesco med motiveringen:

"Gammelstads kyrkstad är ett enastående exempel på den traditionella kyrkstad som finns i norra Skandinavien. Den illustrerar på ett utomordentligt sätt anpassningen av traditionell stadsplanering till de speciella geografiska och klimatologiska förhållanden som råder i en svår naturmiljö."[3]

Det innebär å andra sidan att de övriga kyrkstäderna som finns i länet till viss del förblivit anonyma. Många av de etnologiska dokumentationer som finns kring kyrkstäder har fokuserat på kyrkstadstraditionen och att samla in berättelser om hur kyrkstadslivet såg ut tidigare under 1900-talet. Kring Gammelstad har det även gjorts dokumentationer om bruket av kyrkstaden i modern tid.

Piteå museum har genom åren arbetat aktivt med kyrkstaden i Öjebyn och dess bevarande. Museets arbete har legat till grund för det utvecklingsarbete som genomförts av bland annat Piteå kommun, Piteå församling, Kyrkstugeägarnas intresseförening och Piteå museum. Ett resultat av arbetet är det Kyrkstadsråd som bildades och som idag har en central roll i arbetet med frågor som berör kyrkstaden. Piteå kommun är sammankallande för gruppen där bland annat Kyrkstugeägarnas intresseförening, Piteå församling, Piteå museum, Länsstyrelsen, Norrbottens museum och Solanderföreningen ingår. Piteå museum var även ansvarig för den fördjupade riksintressebeskrivning som gjordes av Sebastian Ulvsgärd 2013 och under 2016-17 höll Emeli Elving och Anna Elmén Berg en studiecirkel för kyrkstugeägarna. Piteå museum har även tillsammans med Piteå kommun gett ut en broschyr om byggnadsvård i Öjebyn. Museets arbete med kyrkstäder sträcker sig även utanför kommunens gränser och museet genomförde under 2020 ett etnologiskt dokumentationsprojekt kring länets enda samiska kyrkstad, Lappstaden i Arvidsjaur. Dokumentationen resulterade i rapporten " Lappstan i Arvidsjaur. Byggnader och bruk i tradition och nutid" (2021).

Med projekt *Kyrkstäder i Norrbotten* vill vi synliggöra och samla in berättelser om fler kyrkstäder i länet och de kyrkstäder som har varit i fokus är Hortlax, Norrfjärden, Älvsbyn och Öjebyn. Vi har varit intresserade av dagens bruk av kyrkstäderna snarare än att samla berättelser om hur de nyttjades tidigare. Ingången i den etnologiska undersökningen har varit vad det är som motiverar människor att äga kyrkstugor idag och

[2] *Skyddet av kulturmiljön*, slutbetänkande av kulturarvsutredningen, SOU 1996:128, s 166ff.

[3] https://www.raa.se/evenemang-och-upplevelser/upplev-kulturarvet/varldsarv-i-sverige/alla-varldsarv-i-sverige/gammelstads-kyrkstad/ (hämtad 23.02 2022)

hur miljön nyttjas av dagens ägare. Projektet har även haft ett bevarandemål och arbetat med riktlinjer för byggnadsvård i de kyrkstäder där det idag saknas tydliga riktlinjer för kulturmiljön.

Syfte

Projektet *Kyrkstäder i Norrbotten* har tre huvudsyften. För det första att genom en etnologisk dokumentationen samla in information om hur livet i kyrkstäderna levs idag, hur miljöerna nyttjas samt lyfta fram minnen och berättelser som kan bidra till ökad kunskap om hur kyrkstäderna använts tidigare. Detta kommer att bidra till nya perspektiv och ny kunskap om den historiska miljön, den fysiska platsen, den enskilda stugan och platsens funktion över tid. För det andra genom en bebyggelseantikvarisk dokumentation arbeta för ett ökat intresse och engagemang för kyrkstäderna och bidra till miljöernas vård och bevarande. För det tredje vill vi genom projektet stärka nätverk kring kyrkstäderna lokalt och regionalt och på sikt bidra till att utveckla idéer om hur kyrkstäderna kan nyttjas och förädlas på ett hållbart sätt både kulturellt och socialt.

Projektet kommer även att arbeta med metodutveckling genom programmet NVivo i bearbetningen av det insamlade materialet. Det är ett forskningsverktyg som används inom kvalitativ forskning för transkribering och för att sortera, bearbeta och analysera materialet.

Mål och resultat

Projektets målsättning är att samla in information och uppnå ny kunskap kring de aktuella kulturmiljöerna. Vi vill bidra till ökad kunskap om kyrkstadstraditionerna och synliggöra nyttjandet av de enskilda kyrkstäderna.

Projektmålen är följande:

- Att dokumentera kyrkstäder i Hortlax, Norrfjärden, Älvsbyn och Öjebyn. Dokumentationen omfattar en historisk beskrivning av bebyggelsemönster och byggnader, en etnologisk dokumentation samt riktlinjer för framtidens byggnadsvård.
- Att bygga upp en kunskapsbank kring kyrkstäderna. I arbetet kommer det att samlas in ett stort källmaterial i form av intervjuer, fotografier, genomgång av relevant arkivmaterial etc. Materialet kommer att arkiveras på Piteå museum och finnas tillgängligt för forskning i framtiden.
- Att stärka nätverksarbete och samverkan kring kyrkstäderna lokalt och regionalt.

Dokumentationen av de enskilda kyrkstäderna kommer att variera beroende på vilka undersökningar som har gjorts i kyrkstaden tidigare. I den etnologiska dokumentationen är frågeställningarna inriktade på dagens användning av kyrkstäderna snarare än att samla in berättelser om hur de nyttjades tidigare och samma frågeställningar har använts för samtliga kyrkstäder. Den bebyggelseantikvariska dokumentationen har fokuserats till kyrkstäderna i Norrfjärden och Älvsbyn.

Projektet har resulterat i ett antal dokument dels denna slutrapport, åtta nyhetsbrev under perioden april 2021 till februari 2022 och riktlinjer för byggnadsvården för kyrkstäderna i Norrfjärden och Älvsbyn. Projektrapporten kommer att spridas till de medverkande aktörerna på samma sätt som nyhetsbreven och materialet kommer även att finnas tillgängligt via Piteå museums hemsida. Förslagen på riktlinjer för byggnadsvården i Norrfjärden och Älvsbyn kommer efter projektets avslut att kommuniceras med berörda parter för respektive kyrkstad.

Detta projekt är det första delprojektet av två och under 2022 kommer Piteå museum att arbeta vidare med resterande kyrkstäder i Norrbotten. Efter att samtliga kyrkstäder är dokumenterade kommer en fördjupad analys på det insamlade materialet att göras och presenteras i en slutrapport.

Projektet har genomfört aktiviteter som bidragit till kompetensuppbyggnad om kyrkstadsmiljöerna i länet. Det har skett på både lokal och regional nivå tillsammans med medverkande aktörer. På regional nivå har vi genom referensgruppen sammanfört personer med stor kunskap om kyrkstäderna och deras kulturhistoriska värde, gruppen har träffats och utbytt erfarenheter och kunskap. På lokal nivå har projektgruppen medverkat vid olika tillfällen för att sprida kunskap och information t.ex. vid kyrkstadsrådets träffar i Öjebyn och en informationsträff som församlingen i Norrfjärden ordnade för kyrkstugeägarna. Museet har även ordnat öppna informationsträffar för allmänheten kring projektet.

Ett av målen i projektet var att bidra till att bygga hållbara nätverk och skapa kontakter mellan olika aktörer som kan gynna kulturmiljöarbetet på sikt. Att bygga nätverk är en långsiktig och ständigt pågående process och de lokala nätverken kring enskilda kyrkstäder behöver drivas av engagerade personer i anslutning till kyrkstaden. Vårt bidrag har varit att skapa kontaktytor mellan de olika kyrkstäderna för att sprida idéer och visa på goda exempel på arbete och samverkan som finns i de enskilda kyrkstäderna.

Projektet kommer att ge effekter även efter det är avslutat. Dels kommer arbetet att fortgå ytterligare ett år och dels för att det material som samlats in kan användas i olika former av kunskapsförmedling i framtiden t.ex. tryckta broschyrer, digitalt material, föreläsningar eller guidade turer. Till viss del har detta skett under projekttiden i de nyhetsbrev som skickats ut och i kontakten med representanter för de enskilda kyrkstäderna. Arbetet kommer att fortsätta inom museets ordinarie verksamhet och i samverkan med respektive kommun och församling.

Metod

Forskningen om kyrkstäderna har traditionellt bedrivits efter två spår: etnologi och bebyggelsehistoria. Den ena riktningen har rört kyrkstadens funktion och kyrkstadsseden, den andra bebyggelse och byggnadsvård. Projektet har följt dessa spår och arbetet har genomförts genom litteraturstudier, arkivstudier, observation på plats och samtidsdokumentation via intervjuer och frågelista.

Nedan beskrivs hur vi har arbetat med insamlingen och med utåtriktade verksamheter för att sprida kunskap och bidra till nätverksbygge.

Insamling

Tyngdpunkten i undersökningarna har varierat mellan kyrkstäderna. Det har styrts av vilka undersökningar och dokumentationer som finns sedan tidigare. Arbetet har innefattat sökningar i arkivmaterial och litteratur. Den etnologiska insamlingen har bestått av intervjuer och frågelista. Intervjuerna har genomförts under 2021 via telefon, Teams eller personliga möten. Samtalen har spelats in och därefter har intervjuerna transkriberats och bearbetas i programmet NVivo.

Den bebyggelseantikvariska dokumentationen har fokuserat på Norrfjärdens och Älvsbyns kyrkstäder som idag saknar aktuella riktlinjer för byggnadsvård. Kyrkstädernas historia har dokumenterats översiktligt och några fördjupade arkivstudier har inte gjorts inom detta projekt. Antikvarien har besökt kyrkstäderna och utifrån iakttagelser på plats och fotografier tagit fram ett förslag för byggnadsvården.

Inom projektet uppmärksammandes att det saknades modernt bildmaterial från två av kyrkstäderna. För att komplettera dokumentationen med bilder gjordes en tilläggssansökan till Länsstyrelsen för medel till en exteriör fotografering. Maria Fäldt anlitades för uppdraget och fotograferade kyrkstäderna i Norrfjärden och Älvsbyn under hösten 2021.

Hennes bildmaterial består av stillbilder av bebyggelsen och bilder tagna med drönare som ger en bra överblick över kyrkstädernas lägen i landskapet och plandisposition.

Kunskapsförmedling och nätverksstärkande insatser

Projektet har genomförts i samverkan med de lokala aktörerna kring kyrkstäderna. I första hand de enskilda ägarna, personal inom församlingarna och representanter från ägarföreningarna. Dialog och delaktighet med de lokala aktörerna har skett genom personliga kontakter samt ett öppet informationsmöte om projektet som genomfördes digitalt 4 maj 2021. Sophie Nyblom och Anna Elmén Berg medverkade även vid ett möte om kyrkstaden i Norrfjärden som församlingen arrangerade i 25 maj 2021. Piteå museum ingår i kyrkstadsrådet för Öjebyn och har kontinuerligt informerat om projektets arbete på träffarna.

På grund av pandemin och rådande restriktioner och rekommendationer har det inte ordnats fler öppna sammankomster inom projektet. På samma sätt har det varit begränsat med aktiviteter kring kyrkstäderna under stora delar av 2021.

Under projekttiden har det regelbundet skickats ut ett nyhetsbrev till den kontaktlista som tagits fram i projektet. Dessa nyhetsbrev har innehållit uppdatering kring projektet och nyheter om händelser i de olika i kyrkstäderna. Nyhetsbreven har också spridits i olika grupper på Facebook och funnits tillgängliga på museets hemsida.

För att stärka den regionala samverkan kring kyrkstäderna har referensgruppen haft en central roll och de har träffats fem gånger under projekttiden. I referensgruppen har representanter från Länsstyrelsen, Norrbottens museum, världsarvet Gammelstad och Piteå museum ingått. I maj 2021 gjorde gruppen ett studiebesök till Norrfjärden och Älvsbyn och i december 2021 besökte de Gammelstad och det nya kyrkstadsmuseet. På detta sätt att har det skett erfarenhetsutbyte och möjlighet till fördjupade insikter hos de medverkande.

Källmaterial

Kyrkstäder och kyrkstadstraditionen har behandlats inom flera olika forskningsområden och undersökts utifrån skilda teoretiska perspektiv och inriktningar. De har dokumenterats och kartlagts av olika aktörer och resultaten har presenterats i avhandlingar, artiklar och uppsatser av både vetenskaplig och populärvetenskaplig karaktär.

Detta projekt har i första hand handlat om insamling av källmaterial men i förarbetet gjordes även en genomgång av relevant litteratur och sökningar i arkiv. I samband med genomgång av arkivmaterial hittades även källmaterial av särskilt intresse för denna dokumentation som har digitaliserats för ökad tillgänglighet.

Litteratur

Kyrkstäderna väckte tidigt kulturinstitutionernas intresse och undersökningar kring kyrkstäderna gjordes redan på 1920-talet. Två män som haft stor betydelse för arbetet är Sigurd Erixon vid Nordiska museet och Bertil Berthelson vid Riksantikvarieämbetet. Genom sina positioner kunde de bidra till att undersökningar och inventeringar gjordes men de har även bidragit till litteratur kring kyrkstäderna. Sigurd Erixon skrev om de norrländska kyrkstäderna i samlingsverket ”Gamla svenska städer”, band 1 (1923). Texten är en övergripande genomgång av kunskap om olika kyrkstäder som samlats in via olika inventeringar och dokumentationer. Bertil Bertehlson författade en artikeln om kyrkstäder inom Luleå stift till ”Luleå stift i ord och bild” (1953).

Det mest omfattandet verket om de norrländska kyrkstäderna är Ragnar Berglings avhandling ”Kyrkstaden i övre Norrland: kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen” (1964). Ett verk som fortfarande idag är viktigt för att förstå kyrkstädernas historia samt funktion och betydelse under dess storhetstid.

Då det gäller de kyrkstäder som ingår i detta projekt finns det också en del litteratur som har varit aktuell att ta del av. För Norrfjärdens del

finns ”Norrfjärdens Församling anteckningar och minnen av John Berglund” (1980) där även kyrkstaden berörs. I Älvsbyn väcktes 1996 en fråga i Älvsbyns församling om det fanns behov av att ta fram mer information om kyrkstaden. Det tillsattes en kyrkstadsgrupp och arbetet resulterade i boken ”Älvsbyns kyrkstad” (1999). Boken berättar om kyrkstadens historia, de enskilda stugorna och innehåller många berättelser från kyrkstadslivet. Älvsbyns kyrkstad berörs även i Karl-Olov Arnstbergs uppsats ”En seds framtid Studier kring Älvsbyns och Hortlax´ kyrkstäder” (1974). Han dokumenterade i samband med AMS-renoveringarna det dåtida kyrkstadslivet i de två kyrkstäderna och nyttjandet vid kyrkhelgerna.

Öjebyn har även varit ämne för såväl uppsatser som dokumentationer. Bland annat skrev Erling Stenvall sin proseminarieuppsats 1956 ”Öjeby kyrkstad – en historisk geografisk studie”, i Piteå museums årsbok finns Öjebyn omskriven 1986 genom Arthur Canterys text ”Seder och skick vid kyrkhelgsfirandet i Piteå landsförsamlings gamla kyrkoplats i Öjebyn” och 1998 genom Vanja Lövgrens text ”Dokumentation av Öjebyn” i vilken hon berättar om projektet hon arbetat med. En mer sentida rapport om Öjebyn är Sebastian Ulvsgärds rapport över den fördjupade riksintressebeskrivningen som gjordes 2013.

Kyrkstäderna har även berörts av omfattande statliga utredningar vid två tillfällen sedan 1990-talet. Första gången var kulturarvsutredningen som presenterades i ”Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn.”(1996). Andra gången var i delbetänkandet av Kulturbebyggelseutredningen och ”De norrländska kyrkstäderna” (2003).

Nämnda litteratur är ett urval av källor som berör projektets kyrkstäder. Vidgar vi vyerna finns det ytterligare litteratur och forskning kring de norrländska kyrkstäderna. Gammelstad har dokumenterats i stor omfattning. I början av 2010-talet gjordes en etnologisk dokumentation av Anna Lundgren och Ann-Louise Lång som presenterades i rapporten ”Min kyrkstuga – vårt världsarv. En etnologisk studie av kyrkstadssed i Gammelstads kyrkstad under 2010-tal” (2011) och de senaste åren har historikern Lars Elenius givit ut ett antal böcker om Gammelstad där han belyser kyrkstaden och kyrkstadslivet ur olika perspektiv. Västerbottens museums ägnade ett nummer av tidskriften Västerbotten till artiklar om kyrkstadsliv 1988.

Kyrkstäderna har på senare tid även intresserat studenter och forskare på universiteten. Några texter som kan nämnas är Evelina Söderströms uppsats ”Från trästad till tätort. En studie i förändringen i attityden till kyrkstaden i Åsele, Vilhelmina och Fatmomakke under 1900-talet” (2003), David Sjögrens ”Fatmomakkes betydelse och dess andliga, politiska och kulturella verksamhetsformer från 1700-talets slut till idag” (2013) och Kristina Långs ”Kulturarvet Gammelstads kyrkstad. En etnologisk studie av kulturarvsproduktion och hur kyrkstugeägare idag tillskriver ägande av en kyrkstuga betydelse” (2019).

Arkivmaterial

I början av projektet kontaktade vi Norrbottens museum och bad dem göra en sökning i sitt arkiv på de aktuella kyrkstäderna. Senare gjordes ett besök på arkivet och en genomgång av det material som plockats fram om Hortlax, Norrfjärden, Älvsbyn och Öjebyn. I detta skede var syftet med besöket främst att göra en kartläggning av vilket material som fanns i deras samling och vi hoppades på att hitta berättelser om kyrkstadslivet. Mycket av materialet handlade om byggnadsvårdsfrågor och inventeringar. Till exempel i materialet om Öjebyn fanns inventeringen från 1953 som gjordes av Ingmar Alterman och Lars-Göran Kindström med fotografier, ritningar och byggnadsdokumentationer. Det fanns även en del berättelser från tidigare kyrkstadsägare i Öjebyn bland dokumenten.

I Piteå museums arkiv finns både material om kyrkstäderna och fotografier. Bland annat finns källmaterialet från Vanja Lövgrens dokumentation om Öjebyn 1997 arkiverat på museet och de intervjuer hon spelade in med sina informanter.

I den bebyggelseantikvariska dokumentationen har det även gjorts eftersökningar i församlingarnas arkiv, men i detta skede har inga fördjupade arkivstudier genomförts.

Etnologisk insamling

För att samla in personliga minnen och berättelser har vi genomfört kvalitativa intervjuer. Vi har också haft en frågelista som alternativ till intervjuerna för att ge fler möjlighet att svara på våra frågor. Genom att använda båda metoderna hoppades vi få en mångfald av berättelser från olika tidsepoker.

Frågelistan har publicerats via våra nyhetsbrev och den har funnits tillgänglig på vår hemsida. Vi har också bett våra kontaktpersoner att sprida information om den till ägare i de olika kyrkstäderna. Det kom in endast tre skriftliga svar på den. I arbetet med dokumentationen om Lappstan i Arvidsjaur var erfarenheterna liknande och detta tyder på att frågelistor inte är ett särskilt framgångsrikt sätt för att samla in människors berättelser kring kyrkstäderna.

Vi har genomfört 15 intervjuer och de har skett via telefon, Teams och vid personliga möten under perioden juni-november 2021. Informanterna har vi fått kontakt med via våra kontaktpersoner i de olika kyrkstäderna. Vi har även uppmanat människor att tipsa oss om personer som de tycker vore bra informanter för sin kyrkstad via vår hemsida och våra nyhetsbrev. Fördelningen av antalet informanter blev följande; Öjebyn 5, Älvsbyn 4, Hortlax 3 och Norrfjärden 6. Vid två av intervjuerna medverkade två personer så fördelningen mellan kvinnor och män blev sammanlagt 13 kvinnor och 7 män.

Intervjuerna har utgått från en semistrukturerad frågeguide med öppna frågor (Bilaga 1). Kvalitativa intervjuer kännetecknas av ett samspel mellan etnologen och informanten samt en stor flexibilitet. Det innebär att ordningen på frågorna varierar beroende på informantens svar. Etnologen kan ställa följdfrågor som inte är bestämda på förhand utan som uppstår under intervjuns gång och vissa frågor blir kanske aldrig ställda. Det flexibla förhållningssättet innebär att det finns möjlighet att få fylliga, beskrivande och omfattande svar på frågorna samt att informanten har stor frihet att formulera sina svar.

Intervjuerna spelades in och har transkriberats. Det insamlade materialet kommer att arkiveras på Piteå museum och hanteras enligt informanternas önskemål som framkommer i det medgivandeavtal som upprättats med dem.

Etnologen har även följt websidor och grupper på sociala medier för att få en inblick i dagens kyrkstadsliv. På websidan för Älvsbyns kyrkstad[4] som drivs av Anneli Johansson finns bildmaterial och en nyhetssida med uppdateringar om händelser i kyrkstaden. På Facebook finns flera grupper för Öjebyns kyrkstad och en för Norrfjärdens kyrkstad. Dessa grupper har olika karaktär. ”Kyrkstugeägarnas intresseförening” är en grupp för ägarna i Öjebyn och administreras av föreningen. Via sidan sprids information om aktuella frågor och där det finns möjlighet att ställa frågor. ”Öjebyns kyrkstad – då och nu” administreras av Jonas Berglund och syftet är att berätta om kyrkstaden och kyrkstadslivet då och nu. Han postar bilder, texter och filmklipp som handlar om Öjebyn på sidan. ”Vi som har kyrkstuga i Öjebyn” är ytterligare en grupp för ägare i kyrkstaden och den administreras av Marica Berglund. Syftet är att kunna träffas och diskutera vad som händer i kyrkstaden och sprida

[4] www.alvsbynskyrkstad.se

information om vad som är på gång. Den används också av medlemmarna för att dela med sig bilder från sina besök i sina kyrkstugor, sina renoveringar eller för att be om hjälp med specifika frågor. För Norrfjärden finns gruppen ”Norrfjärdens kyrkstugor” som administreras av Annica Nordin-Söderlund. Denna påminner om ”Vi som har kyrkstuga i Öjebyn” och används av ägarna för att dela med sig av bilder, tips och få kontakt med varandra. Älvsbyn och Hortlax saknar grupper på Facebook.

Digitaliserat material

En del av materialet vi hittade i arkivet har inte funnits tillgängligt i digitalt format t.ex. Karl-Olov Arnstbergs uppsats om Hortlax och Älvsbyn och Vanjas Lövgrens intervjuer med kyrkstadsägare i Öjebyn från 1997. Texterna har skannats för ökad tillgänglighet och för att kunna bearbetas i NVivo. Intervjuerna har digitaliserats men inte transkriberats.

Fotografier

För att hitta äldre bilder från kyrkstäderna har vi i första hand gjort sökningar i Piteå museums bildarkiv. I detta skede har vi inte gjort en utökad sökning hos andra kulturinstitutioner. Då det gäller samtida fotografier har både etnologen och bebyggelseantikvarien fotograferat under sina besök i kyrkstäderna. Dessa bilder har använts som minnesbilder för arbetet och till de nyhetsbrev som skickats ut, bilderna kommer att arkiveras på Piteå museum. För att få aktuella bilder av kyrkstäderna i Norrfjärden och Älvsbyn anlitades fotograf Maria Fäldt för ett uppdrag med fokus på exteriöra bilder. Den genomfördes under hösten 2021.

Rapportens upplägg

Denna rapport ska ses som en rapportering över det arbete som genomförts inom ramarna för den första delen av projektet Norrbottens kyrkstäder. Vi vill redogöra för det arbete vi har gjort hittills och lyfta fram några av de tendenser vi har upptäckt i materialet från den etnologiska dokumentationen. Arbetet med kyrkstäderna kommer att fortsätta under 2022 och då återstår att dokumentera kyrkstadsbebyggelsen i Råneå, Boden och Kalix. I del två av projektet har vi även avsatt tid för en fördjupad analys av intervjumaterialet som samlats in i detta projekt och övrigt intervjumaterial som finns tillgängligt t.ex. från dokumentationen av Lappstan och tidigare arbeten kring Gammelstad.

Nedan följer en kort genomgång av innehållet i följande kapitel.

I kapitel 3 ges en kort historik kring kyrkstäder och kyrkstadstraditionen samt en genomgång av dagens kyrkstäder och hur kulturmiljön skyddas.

I kapitel 4 ges en redogörelse för den bebyggelseantikvariska dokumentationen kring Norrfjärden och Älvsbyn.

I kapitel 5 presenteras den etnologiska dokumentationen och de tendenser som vi noterat i informanternas svar. Fokus i denna sammanställning är dagens bruk av kyrkstäderna. Vilka drivkrafter finns det bland dagens ägare och vilka utmaningar tycker man sig se i framtiden för sin kyrkstad.

I kapitel 6 reflekterar vi över arbetet hittills och de tendenser vi noterat i materialet samt lärdomar och frågeställningar som vi tar med oss in i nästa fas av projektet.

3. Kyrkstäder och kyrkstadstraditionen

Kyrkstädernas historia och kyrkstadstraditionen är väldokumenterad och i detta kapitel vill vi göra en kort sammanfattning av begreppen kyrkstad och kyrkstadstradition samt redogöra för hur kyrkstadsbeståndet ser ut idag och på vilket sätt kulturmiljön skyddas. Kapitlet avslutas med en presentation av de dokumenterade kyrkstäderna.

Kyrkstaden – det materiella kulturarvet

Vad är en kyrkstad? En kyrkstad är en samling stugor, bodar och stall som uppfördes invid kyrkan och som använts för tillfälligt husrum. Framförallt har kyrkstäderna använts vid kyrkobesök men även vid andra tillfällen då sockenborna hade ärende till kyrkplatsen som vid marknad, sockenstämma, ting eller skatteuppbörd. Kyrkstugorna var avsedda för tillfälliga övernattningar och inte avsedda för permanent boende. Mellan tillfällena då de nyttjades var kyrkstaden öde med stängda fönsterluckor.[5]

Deras ursprung är inte helt klarlagt men det finns uppgifter om en brand i Kalix kyrkstad år 1595 som nämndes i ett brev till kungen samt att Gammelstad kyrkstad nämns i Johannes Buréus, Sveriges förste riksantikvarie, anteckningar från 1600 då han har besökte Luleå. Med anledning av detta kan man anta att kyrkstäder anlades under 1500-talets andra hälft och att det skedde med anledning av reformationen och de krav som ställdes på allmogen om närvaro vid gudstjänster och kyrklig undervisning.[6]

Kyrkstäderna uppstod i de områden där sockenborna hade långa avstånd till kyrkoplatsen och behövde övernatta. 1681 infördes kyrkoplikten som innebar att den som hade en mil till kyrkan förväntades närvara vid kyrkans gudstjänster varje helg, den som bodde två mil bort varannan helg och så vidare. Vid större kyrkhelger och bönhelger skulle alla närvara oavsett avstånd. Denna kyrkoplikt gällde fram till 1849.[7]

Kyrkstugorna fick inte uppföras av vem som helst utan det var enbart jordägande bönder som fick äga kyrkstugor, och i ett kungligt brev från 1817 stadgades att man skulle vara bosatt minst en mil från kyrkan för att få uppföra en kyrkstuga. Kyrkstugorna uppfördes på kyrkans mark, stod således på ofri grund och tillhörde hemmanet och gick i arv inom släkten.[8]

Kyrkstäderna uppkom visserligen med anledning av kyrkan men deras funktion kom att bli mer mångfasetterad. De låg ofta i sockencentrum och fick en viktig funktion som mötesplats där människor träffades av olika anledningar så som gudstjänster, sockenstämmor och marknader. Det blev ett tillfälle med paus från vardagen och människor som inte träffades till vardags fick möjlighet att mötas.[9]

Kyrkstäder har funnits i stora delar av de norra länen i Sverige och även i Norge och Finland har kyrkstadsbebyggelse funnits. På andra platser har främst kyrkstall förekommit och idag finns de fortfarande kvar i t.ex. Rättvik, Dalarna och i Närpes, Österbotten.[10]

Lappmarkens kyrkstäder skiljer sig på många sätt från kustlandet. De består helt eller delvis av samisk bebyggelse i form av kåtor och härbren.

Norrbotten är tillsammans med Västerbotten kärnområde för landets kyrkstäder. Kyrkstäder har funnits i hela Norrland, men enbart bevarats i Övre Norrland. I Ragnar Berglings avhandling *Kyrkstaden i övre Norrland* (1964) har han märkt ut den kyrkstadsbebyggelser han har hittat

[5] SOU 1996:128, s 163.
[6] SOU 2003:81, s 38.
[7] SOU 1996:128, s 164.
[8] SOU 1996:128, s 164.
[9] SOU 1996:128, s 165.
[10] SOU 1996:128, s 167.

belägg för genom systematiska arkivgenomgångar. Bergling hittade källmaterial som bekräftade 72 kyrkstäder. [11]

Idag finns det 16 bevarade kyrkstäder och lappstäder enligt statens Kulturarvsutredning från 1996. I Norrbotten finns Lappstan i Arvidsjaur och kyrkstäder i Boden, Hortlax, Gammelstad, Norrfjärden, Råneå, Älvsbyn och Öjebyn. I Västerbotten finns bebyggelse kvar i Ammarnäs, Burträsk, Byske, Fatmomakke, Lövånger, Bonnstan i Skellefteå och Vilhelmina. Den sydligaste bevarade bebyggelsen som finns kvar är Ankarede i Strömsunds kommun i Jämtland.[12]

Variation är stor mellan de kvarvarande kyrkstäderna. På vissa orter finns det sammanhängande kvarter med ett stor antal stugor och på andra endast ett fåtal byggnader kvar. I Kalix finns endast en stuga kvar och i Åsele har bebyggelsen flyttas till hembygdsområdet.[13] De två sistnämnda finns inte upptagen i kulturarvsutredningen med anledning av att endast ett fåtal byggnader finns bevarade.

Utifrån utredningen ”De norrländska kyrkstädernas förvaltning” gjord av Karin Eriksson för Länsstyrelsen i Västerbotten och Norrbotten 2001 har Torsten Furberg tagit fram en sammanställning över kvarvarande kyrkstäder med bevarad kyrkstadstradition och uppgifter om deras storlek. Han uppdaterat Ragnar Berglings karta och färgkodat kyrkstäderna utifrån om de finns kvar och om de har en bevarad kyrkstadstradition eller inte. I de flesta kyrkstäder är stugorna fortfarande privatägda men i Vilhelmina, Lövånger och Boden ser ägarförhållandena annorlunda ut och kyrkstugorna nyttjas för kommersiell uthyrningsverksamhet därmed har även den gamla kyrkstadstraditionen försvunnit.[14]

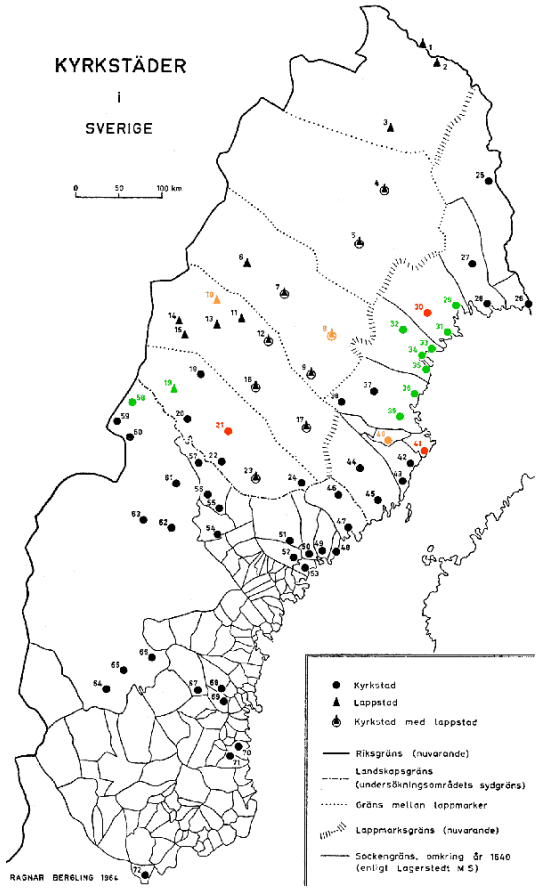

Torsten Furberg har utifrån en utredning uppdaterat Ragnar Berglings karta med färgkoder för de kyrkstäder som finns idag. De grönmarkerade är kyrkstäder där det finns en bevarad kyrkstadstradition, de orangemarkerade är privatägda stugor på kommunal mark och de rödmarkerade är kyrkstugor som nyttjas för kommersiell uthyrningsverksamhet.[15]

[11] Bergling, Ragnar, Kyrkstaden i över Norrland, 1964, s43f.
[12] SOU 1996:128. 167ff.
[13] Söderström, Evelina, ”Från trästad till tätort.” 2003, s 29.

[14] http://bonnstan.se/kyrkstader/ (hämtad 23.02 2022)
[15] http://bonnstan.se/kyrkstader/ (hämtad 23.02 2022)

Kyrkstadstraditionen – det immateriella kulturarvet

Kyrkstäderna är säregna kulturmiljöer både med anledning av byggnaderna och den fysiska miljön men också med anledning av det immateriella kulturarvet och kyrkstadstraditionen.

Traditionellt förknippas kyrkstadstraditionen med att människor kom och övernattade i kyrkstugorna vid kyrkhelgerna och bruket av kyrkstugorna var förknippat med besök i kyrkan. I utredningen som gjordes 2003 definierades kyrkstadstraditionen på följande sätt "i korthet innebär att kyrkstugorna nyttjas för tillfälligt boende och att ägarkretsen är begränsad till personer med särskild anknytning till kyrkstaden."[16] I utredningen redogörs för hur man på olika sätt har agerat för att bibehålla denna kyrkstadstradition genom olika former av förvärvsprövning vid överlåtelser och via markupplåtelseavtal med riktlinjer om nyttjande av kyrkstugorna. Det framkom även att kyrkstadstraditionens bevarande varierar mellan de kvarvarande kyrkstäderna.

Immateriellt kulturarv är till exempel traditioner, sedvänjor och kunskaper som förs vidare mellan människor och traderas från generation till generation. Det kan vara hantverk, ritualer, dans, sång och berättelser och det kan vara förknippat med ett föremål, en högtid eller en plats. Det immateriella kulturarvet kan vara en företeelse som delas av många i ett samhälle eller av en mindre grupp, vissa traditioner har en lång historia medan andra är nya. Enligt Unescos konvention om tryggandet av det immateriella kulturarvet definieras det på följande sätt "sedvänjor, framställningar, uttryck, kunskaper och färdigheter som samhällen och grupper erkänner som utgörande del av sitt kulturarv"[17].

Ett immateriellt kulturarv är inte statiskt utan återskapas ständigt i samtiden, nya generationer anammar de gamla traditionerna och fortsätter att föra dem vidare eftersom de ger dem en känsla av identitet och kontinuitet, men utövandet sker i samspel med nuet och rådande normer och traditionerna kan förändras över tid.

Kyrkstadstraditionen kan ses som ett immateriellt kulturarv och är därför också mångfasetterad och föränderlig. En benämning som förekommer kring kyrkstäder är *levande kyrkstadstradition* och innebörden varierar både mellan de olika kyrkstäderna och mellan enskilda ägare.

Skyddet av kulturmiljön

Kyrkstäderna är kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och ska i första hand skyddas av kommunerna enligt Plan- och bygglagen. Är bevarandet av nationellt intresse kan ett utökat skydd finnas som regleras genom Kulturmiljölagen och förordningen om statliga byggnadsminnen.[18]

I Plan- och Bygglagen (SFS 2010:900) finns ett generellt lagskydd för kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer genom bland annat följande paragrafer:

I kap 8 § 17 stadgas att ändringar skall ske varsamt:
Ändring av en byggnad och flyttning av byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Varsamhetskravet gäller alla byggnader och vid alla ändringar, såväl vid tillbyggnad som vid ombyggnad och övriga ändringar. Det gäller såväl invändigt som utvändigt och oberoende av om en åtgärd är bygglovs- eller anmälningspliktig eller inte. Varsamhetskravet gäller också vid flyttning av byggnad. (Boverket: PBL Kunskapsbanken: Kulturvärden)

[16] SOU 2003:81, s10.
[17] https://www.isof.se/lar-dig-mer/kunskapsbanker/lar-dig-mer-om-immateriellt-kulturarv/vad-ar-immateriella-kulturarv (hämtad 23.02 2022)

[18] SOU 2003:81, s 51.

Kap 8 §13 föreskriver att värdefulla byggnader inte får förvanskas:
En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Kap 8 §14 talar om vikten av god byggnadsvård:
Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

Enligt kap 9 §34 skall byggnader med högt kulturhistoriskt värde bevaras:
Rivningslov ska ges för en åtgärd som avser en byggnad eller byggnadsdel som inte 1. omfattas av rivningsförbud i detaljplan eller områdesbestämmelser, eller 2. bör bevaras på grund av byggnadens eller bebyggelsens historiska, kulturhistoriska, miljömässiga eller konstnärliga värde.

I slutbetänkandet för Kulturarvsutredningen 1996 gjordens en genomgång av den rådande reglering kring kyrkstäderna, denna återges i delbetänkandet av Kulturbebyggelseutredningen 2003, nedan presenteras en förkortade version av kyrkstädernas skydd enligt utredningen.[19] Sammanställningen är kompletterad med uppgifter från Norrbottens kulturmiljöprogram och samt Piteå kommuns kulturmiljöprogram *Husera*.

Kyrkstad	Kommentar
Arvidsjaur	Lappstaden, samisk kyrkstad Byggnadsminne år 1976, skyddad som kulturminne i stadsplanen 1947. Norrbottens kulturmiljöprogram
Boden	Detaljplan från 1995 med allmänna bevarandebestämmelser.
Hortlax	Byggnadsplan från 1961. Kulturmiljö av riksintresse. Norrbottens kulturmiljöprogram Piteå kommuns kulturmiljöprogram
Gammelstad	Detaljplan antagen 1995. Världsarv sedan 1996. Kulturmiljö av riksintresse. Norrbottens kulturmiljöprogram
Norrfjärden	Byggnadsplan från 1955. Kulturmiljö av riksintresse. Norrbottens kulturmiljöprogram Piteå kommuns kulturmiljöprogram
Råneå	Stadsplan 1954. Norrbottens kulturmiljöprogram
Nederkalix	-
Älvsbyn	Detaljplan från 1993. Ingår i område som är kulturmiljö av riksintresse. Norrbottens kulturmiljöprogram
Öjebyn	Stadsplan från 1970. Kulturmiljö av riksintresse. Norrbottens kulturmiljöprogram Piteå kommuns kulturmiljöprogram

[19] SOU 1996:128, s 169ff.

Kyrkstäderna i projektet

De kyrkstäder som är med i projektet förvaltas på liknande sätt och alla är utsedda till kulturmiljöer av riksintresse. Här följer en presentation av varje kyrkstad.

Hortlax kyrkstad. Foto: Catharina Westling, Piteå museum 2014.

Hortlax

Bakgrund

Kyrkstaden i Hortlax är belägen på en höjd intill kyrkan mitt i byns centrum. Kyrkan invigdes 1917 och då uppfördes även kyrkstaden. Det är en av de yngsta kyrkstäderna i landet och den enda arkitektritade.

Kyrkans arkitekt Edward Dahlbäck fick även uppdraget att rita kyrkstugorna. Stugorna har ett plan och består av tre eller fyra kammare, de är placerade i regelbundna rader på kyrkbacken. Arkitekturen kan karakteriseras som dalainspirerad nationalromantik.

Förvaltning

Församlingen äger marken och kyrkstugorna ägs av privatpersoner.

Kyrkstaden 2021

Det finns nio kyrkstugor och totalt finns det 32 kammare i kyrkstaden. 2005 bildade ägarna en kyrkstugeförening för att hantera ärenden som berör kyrkstaden. Föreningen har arbetar aktivt för att bevara och skydda kyrkstadens kulturmiljö. 2010 ansökte de om medel för att upprätta en vård- och underhållsplan för kyrkstaden. Den gjordes av Per Henrik Norberg och han gick igenom varje stuga och uppmärksammade vilka behovs som fanns. Föreningen har därefter gjort stora insatser för att restaurera och hålla efter stugorna. Föreningen har även arbetat med aktiviteter för att upprätthålla livet och traditionerna i kyrkstaden tillsammans med församlingen.

I anslutning till kyrkstaden finns en servicebyggnad med kök, dusch och toalett som församlingen ansvarar för. Denna har ägarna tillgång till under sina vistelser i kyrkstaden.

Idag nyttjas kyrkstugorna främst för dagsbesök och kortare vistelser under sommarhalvåret. De flesta ägare bor inom Piteå kommun men det finns även några som bor i andra län och som har en familjekoppling till den kammare de äger.

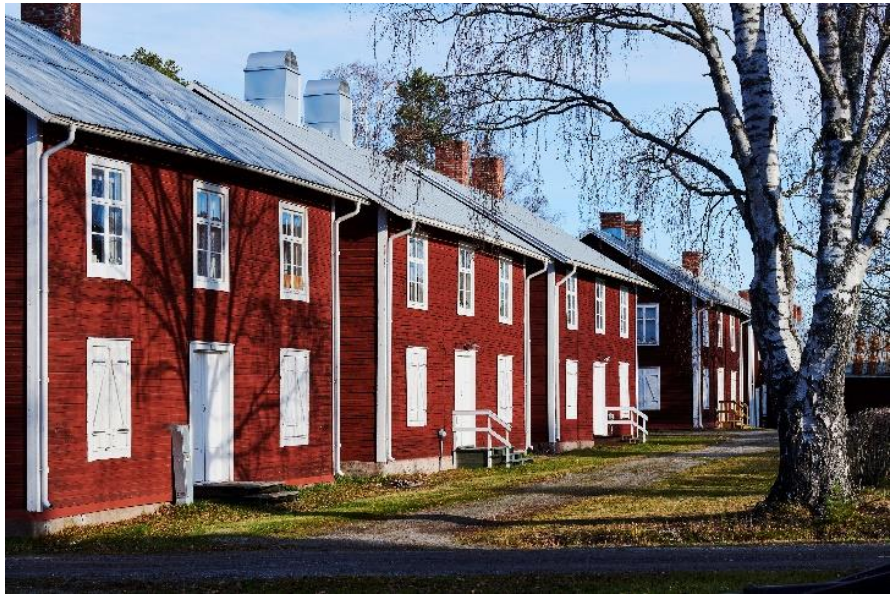

Norrfjärdens kyrkstad. Foto: Maria Fäldt 2021.

Norrfjärden

Bakgrund

Norrfjärdens församling bildades 1916 som en utbrytning från Piteå landsförsamling. När församlingen flyttade så följde även kyrkstadstraditionen med och intill den nybyggda kyrkan byggdes även en kyrkstad.

Kyrkstaden består av två olika typer av kyrkstugor varav vissa är byggda på platsen och andra ditflyttade. Närmast kyrkan står tvåvåningsstugor som byggdes på 1910-talet efter ritningar av den lokala byggmästaren Efraim Åkerlund. Stugorna innehåller flera kyrkstugekammare. Längst ned mot fjärden ligger äldre och mindre timrade stugor. Dessa flyttades till Norrfjärden från Öjebyn, när församlingen fick egen kyrka.

Förvaltning

Församlingen äger marken och kyrkstugorna ägs av privatpersoner.

Kyrkstaden 2021

Kyrkstaden består av 31 kyrkstugor. Några av stugorna har två våningar och består av 8 kammare och utöver det finns det stugor som är mindre och har färre kammare. Totalt finns 128 kammare.

Det finns ingen ägarförening i Norrfjärden utan det är församlingen som sköter de ärenden som berör kyrkstaden. Ägarna finns både inom Piteå kommun och närliggande kommuner men även i södra delen av Sverige. Kyrkstugorna nyttjas för dagsbesök och vistelser under sommarhalvåret då många av de ägare som bor långt borta nyttjar kammaren som tillfälligt boende vid besök.

Det finns ett servicehus som församlingen äger och där kyrkstugeägarna har tillgång till kök, toalett och dusch.

Älvsbyns kyrkstad. Foto: Maria Fäldt 2021.

Älvsbyn

Bakgrund

Älvsbyns samhälle är centrum i en jordbruksbygd med medeltida anor. 1781 bildades eget kapellag under Piteå socken och kyrkan invigdes år 1813. Intill kyrkan anlades ett kyrkstadsområde och där uppfördes omkring 30 kyrkstugor och ett antal stall. Det byggdes både tvåvånings stugor med 6-8 kammare och mindre stugor med 2-3 kammare.

Förvaltning

Kyrkstugorna stod på kommunal mark fram till 2002 då kommunen skänkte marken till Älvsbyns församling. Kyrkstugorna är privatägda.

Kyrkstaden 2021

Idag återstår 32 stugor, 4 stall och totalt finns det 82 kamrar. Stugorna har renoverats i olika etapper och omkring 1970 gjordes en större AMS-renovering. I slutet av 1990-talet gjordes en dokumentation av kyrkstaden och de enskilda stugornas historia som resulterade i boken Älvsbyns kyrkstad.

Kyrkstugeägarna består av personer som bor i kommunen och närliggande kommuner och av personer från andra orter i landet. Det finns en kyrkstadsförening som hanterar ärenden som berör kyrkstaden och verkar för dess bevarande. Församlingen ansvarar för skötseln av området så som gräsklippning, snöskottning och tillhandahåller två servicehus för ägarna med tillgång till kök, toalett och dusch. Kyrkstaden används främst under sommarhalvåret av ägarna för dagsbesök eller som boende under kortare vistelser i Älvsbyn.

Öjebyn kyrkstad. Foto: Sebastian Ulvsgärd 2013.

Öjebyn

Bakgrund

Öjeby kyrkstad är en känd medeltida handelsplats som lade grunden för Piteås stadsbildning år 1621 och var stadens centrum fram till 1666. Under 1720-talet brändes stora delar av kyrkstaden ner av ryssarna men den återuppbyggdes. Kyrkstaden är en av landets största och består av en blandning av stugor med en och två våningar. Det finns stugor med flera kammare och det finns stugor med en eller två kammare.

Kyrkstaden har haft ett levande kyrkstadsliv med stor uppslutning under kyrkstadshelgerna ända fram till 1990-talet och bland annat återkommande marknader under vår, sommar och vinter.

Förvaltning

Piteå församling äger marken och har ett övergripande ansvar för frågor kring kyrkstadsmiljön. Stugorna ägs av privatpersoner som ansvarar för skötseln av sin stuga och sin kammare. Det finns även ett Kyrkstadsråd med representanter från Piteå kommun, Piteå församlingen, Piteå museum, Norrbottens museum, Länsstyrelsen, Solanderföreningen och Kyrkstugeägarnas intresseförening.

Kyrkstaden 2021

Öjebyn är en av landets största kyrkstäder med ca 150 byggnader och ett stort antal ägare. Kyrkstaden är en levande plats där kyrkstadstraditionen fortfarande finns kvar med återkommande kyrkstadsmarknader och aktiviteter. Det finns en förening för kyrkstugeägarna som hanterar frågor som berör kyrkstaden och dess bevarande. I kyrkstaden finns även ett kyrkstadsmuseum, församlingen har en visningskammare och guidade turer under sommaren, det finns även caféverksamhet i området.

Under vinterhalvåret för kyrkstaden en vilande tillvaro med undantag för helgen under julmarknaden då många kyrkstugeägare besöker kyrkstaden. Under sommarhalvåret används kyrkstaden såväl för återkommande dagsbesök och som övernattning enstaka nätter. Besöken sker både i anslutning till kyrkhelgerna och vid andra tillfällen.

4. Bebyggelseantikvarisk dokumentation

Bakgrund

Av de fyra kyrkstäder som årets projektinsats omfattar var det Norrfjärden och Älvsbyn som saknade aktuella riktlinjer för byggnadsvård. För Hortlax kyrkstad finns en vård- och underhållsplan upprättad 2013 av arkitekt Per Henrik Nordberg. För Öjebyns kyrkstad upprättades riktlinjer av Piteå museum 2018. De trycktes i broschyren *Öjeby kyrkstad: Kyrkstugor och byggnadsvård,* Piteå museum. Projektet bekostades av Länsstyrelsen i Norrbotten.[20]

Inom detta projekt har följaktligen sammanställts förslag på riktlinjer för Norrfjärdens och Älvsbyns kyrkstäder. Förslaget på riktlinjer för byggnadsvården över Norrfjärden har skickats på remiss till Länsstyrelsen, Piteå kommun, Norrbottens museum samt Luleå kommuns världsarvssamordnare och synpunkter har inarbetats i texten.

Under våren 2022 kommer riktlinjerna för Norrfjärdens kyrkstad att presenteras för Norrfjärdens församling och även deras synpunkter kommer att beaktas. När dokumentet är slutredigerat är det vår förhoppning att vi kommer att kunna trycka det i en broschyr med samma utformning som den som finns om Öjebyn. Finansieringen för tryckningen återstår att lösa.

Riktlinjerna för byggnadsvården över Älvsbyns kyrkstad kommer att bearbetas på samma sätt med berörda parter i Älvsbyn och dialog förs med församlingen, ägarföreningen och kommunen.

Norrfjärdens kyrkstad

Kyrkstaden i Norrfjärden började uppföras på 1910-talet. Församlingen bildades 1916 när Piteå socken delades. Den första kyrkan invigdes 1913. I samband med detta uppstod behov av övernattningsbostäder för församlingsborna och kyrkstaden byggdes. Nya kyrkstugor ritades av byggmästaren Efraim Åkerlund och byggdes på entreprenad. Vissa sockenbor flyttade sina kyrkstugor från moderförsamlingen i Öjebyn. Dessa uppfördes i raden längst ned mot fjärden. Kyrkstadsseden, som har anor tillbaka till 1500-talet, fick därmed en fortsättning ända in i modern tid. Kyrkstaden har 31 kyrkstugor om 128 kammare.

Under höstens fotografering av Norrfjärdens kyrkstad användes drönare för att få bilder från ett annat perspektiv. Foto: Maria Fäldt 2021.

[20] Nordberg Arkitektkontor, Vård- och underhållsplan för Hortlax kyrkstad, Piteå kommun, 2013. Öjeby kyrkstad: Kyrkstugor och byggnadsvård, Piteå museum.

Församlingen

Norrfjärdens församling bildades 1916 som en utbrytning av Piteå landsförsamling. Församlingen hade sedan mitten av 1800-talet haft stadigt ökande befolkningstal. Antalet besökare vid gudstjänsterna i moderkyrkan i Öjebyn hade också ökat på grund av de väckelser som blev stora folkrörelser vid denna tid. 1901 framfördes förslaget att församlingen skulle delas i fyra ungefär lika stora delar. Nya kyrkor avsågs byggas i Hortlax, Norrfjärden och Roknäs. Följden blev att Hortlax och Norrfjärden blev egna församlingar 1 maj 1915. Hortlax kyrka invigdes 1917.

I Norrfjärden stod den första kyrkan däremot klar för invigning redan midsommardagen 1913. Församlingens tillkomsthistoria och byggandet av den första kyrkan har skildrats av Valfrid Cederlund (1951) och John Berglund (1980). Enligt skildringen lades grunden till kyrkan 1910 och den uppfördes efter ritningar av arkitekten Torben Grut, som är ett stort namn i svensk arkitekturhistoria. I församlingen var dock missnöjet stort över att deras första förslag till kyrka förkastats av den beslutande myndigheten Överintendentsämbetet. Detta ritningsförslag var upprättat av den lokale arkitekten och byggmästaren Efraim Åkerlund.

Platsen

John Berglund har i sin bok *Norrfjärdens församling: anteckningar och minnen* (1980) skrivit församlingens tidiga historia med utgångspunkt i kyrkostämmo-, kyrkofullmäktige- och kyrkorådsprotokoll. Enligt Berglund inköptes 1906 ett område som omfattade drygt tio hektar för kyrka och begravningsplats. Tomten var en del av Porsnäs nr 1 och tillhörde hemmansägaren A.V. Lindgren. Köpesumman var 8 000 kr.

Processen med att bilda en ny fastighet och planera kyrkplatsen kan följas i kyrkoarkivets kartor, nu i Riksarkivet (Härnösand). Den första kartan över Norrfjärdens blivande församlings ägor upprättades av lantmätaren Erik Hollström 1905. Ägarbytet skedde den 30 december 1911. Fastigheten avsöndrades från delar av Porsnäs nr 1 och 7 samt från Håkansö nr 18. Den nya fastigheten betecknades Helgenäs nr 1. Den ligger vackert belägen på en höjd, som sluttar ned mot Porsnäsfjärden just där fjärden övergår i Alterälvens flöden.

Den första plankarta som finns bevarad i kyrkoarkivet ritades 1906 av Efraim Åkerlund. Den visar den blivande kyrkplatsen med kyrkan och begravningsplatsen mot gatusträckningen i öster och söder. Kyrkan är orienterad med koret i sydost, till skillnad från den öst-västliga orientering som traditionellt varit vanlig. Nedanför kyrka och begravningsplats, i riktning ner mot fjärden, har utritats en bred gata med fem tomter på andra sidan. Genom att de tre mittersta tomterna är något indragna antyds en enkel platsbildning framför. Ännu längre söderut finns ytterligare tomter för bebyggelse. Planen är en enkel rutnätsplan med tomter av varierande storlekar.

Denna plan låg till grund för den följande regleringen som gjordes efter en plan av F.E. Öberg på kyrkobyggnadskommitténs uppdrag 1907. Den följer i huvudsak Åkerlunds förslag, men genom ett enkelt grepp tillfördes kyrkplatsen nu en estetisk kvalitet som sedan kom att sätta sin prägel på kyrkstaden. I Öbergs förslag har kyrkans längdaxel fått en förlängning genom en gatusträckning som dragits ut ända ner till fjärden. Vyn från kyrkstaden upp mot kyrkan finns avbildad på ett vida spritt vykort.

Hur den fortsatta bebyggelsen planerades i den blivande kyrkstaden framgår också av regleringsplanen från 1907. Tomterna tänktes bebyggas både längs de långgator som drogs i öst-västlig riktning och längs tvärgatorna i nord-sydlig riktning. Det verkar också som att kyrkstaden åtminstone delvis uppbyggdes efter denna idé. Idag ligger dock de bevarade kyrkstugorna, med ett undantag, längs långgatorna med framsidorna vända mot söder.

Den första byggnad som uppfördes på den blivande kyrkplatsen var sockenstugan som byggdes 1908 av byggmästaren Johan Öhman, Rosvik, och dennes söner. Husets nedre våning inreddes 1909. Sockenstugan var en viktig byggnad i församlingen som säte för kyrkostämman. Den användes även som värmestuga under vintern, då den hölls uppvärmd för tillresta kyrkobesökare. När kyrkan brann 1963 kom sockenstugan att användas som kyrka tills den nya kyrkan togs i bruk 1967.

Kyrkstaden

I de diskussioner och förhandlingar som fördes när församlingen delades nämndes särskilt kyrkstadsseden. Genom att ”kyrkstuguförhållandena inskränktes till det mindsta möjliga” menade den kommitté som utredde församlingsdelningen att det skulle vara en ekonomisk fördel om församlingen delades.[21] Sannolikt menades med detta att ett kyrkobygge i Norrfjärden skulle innebära att färre behövde ha kyrkstuga, eftersom resvägarna skulle bli betydligt kortare. Norrfjärdensborna skulle också kunna sälja sina kyrkstugor i Öjebyn. Vid den nya kyrkan bedömdes att enbart ett mindre antal kyrkstugor skulle behövas.

Beslut om att kyrkomalmen skulle bebyggas fattades av kyrkostämman vid årsskiftet 1913–1914. Nedanför sockenstugan skulle församlingen uppföra ett antal kyrkstugor med åtta rum. På andra sidan den gata som planerades skulle de få uppföra mindre stugor med fyra kammare. Längre ned mot fjärden uppläts mark för dem som ville flytta sina kyrkstugor från Öjebyn. De första större kyrkstugorna byggdes sannolikt på entreprenad av Viktor Samuelsson, Bertnäs. Denne hade timmermän anställda och levererade själv timret.

I området närmast fjärden planerades även för stallar om tolv spiltor, uppdelade om tre spiltor i varje stall. Berglund bedömer det som troligt att endast ett stall byggdes av församlingen och att övriga stallar som funnits var ditflyttade av privatpersoner.

De ritningar över kyrkstugorna som tidigare funnits i kyrkoarkivet har inte kunnat återfinnas. De var upprättade av Efraim Åkerlund, en viktig person i församlingen historia. Han var verksam både som arkitekt och byggmästare och upprättade ritningar till både offentliga byggnader, som bönhus och byaskolor, och privatbostäder. Han byggde sitt eget hem Aspgården centralt i det som vid den här tiden blev sockencentrum, Norrfjärden.

Åkerlund var historiskt intresserad och medverkade som skribent i lokalpressen. Han var initiativtagare till och ordförande för Norrfjärdens hembygdsgille och arbetade på en bok om hembygdens historia. Ett särskilt intresse hade han för folktro och han upptecknade sägner som berättats lokalt. Efraim Åkerlund är också upphovsman till den snidade altaruppsats som finns i den nya kyrkan.

Kyrkstuga 19 i Norrfjärdens kyrkstad har restaurerats under sommaren. Foto: Anna Elmén Berg, Piteå museum 2021.

[21] Norrbottens-Posten 25-11 1901.

Kyrkstuga 10

Senare uppfördes också stugor av privatpersoner. Det vanliga verkar ha varit att personer från samma byar gick samman i arbetslag och byggde tillsammans. I kyrkstaden talas fortfarande om att vissa stugor är exempelvis *sjulsmarksstugor*.

Ett exempel är stuga nr 10 som byggdes av sex privatpersoner i samverkan.[22] Samtliga kom från församlingens nordöstra del: Trundön, Rosvik och Långviken. Hur arbetet organiserades och huruvida man byggde efter Åkerlunds ritningar är inte känt. Men det har berättats att man ansökte hos församlingen om att få bygga kyrkstuga.

Stuga nr 10 byggdes av:

Kammare 1 Nils Öström, Trundön
Kammare 2 ”en hängen-job”, Johan Johansson, Rosvik
Kammare 3 Albin Fjällström, Långviken
Kammare 4 Vikström, Långviken
Kammare 5 Viktor Öström, bror till Nils, Trundön
Kammare 6 Georg Öhrling, Trundön

Sigurd Öström var född 1916 i Trundön. När han konfirmerades 1932 bodde han i kyrkstugan med sin pappa. Den var då byggd och beboelig, men saknade innertak. När stugan var klar lottades kamrarna ut bland dem som deltagit i byggnadsprojektet.

Stugan har två våningar och sex kamrar, fyra på bottenvåningen och två på övervåningen. Kamrarna är numrerade medsols med början till vänster i förstugan. Förstugan med trappa är genomgående. På ”kattvindarna” finns tre förråd och en sovalkov. Ytterdörren gick tidigare inåt. Vid okänt tillfälle byggde Ivar Öström om bron och vände då dörren så att den numera öppnas utåt. Denne var son till Viktor Öström i kammare nr 5.

Byggnads- och Ordningsstadga

Enligt Berglund (1980) upprättade kyrkostämman också ett förslag till Byggnads- och Ordningsstadga och beslutade att den skulle tryckas i 1000 exemplar. Församlingen begärde också att stadgan skulle stadfästas hos länsstyrelsen.

Ett exemplar av ordningsföreskrifter finns bevarat i privat ägo. Trycksaken är odaterad, men eftersom det där talas om ”rivning av stall” är det sannolikt att den är av ett senare datum.

Den lyder så här:

Ordningsföreskrifter

för kyrkstaden i Norrfjärdens församling

Det åligger kyrkstuguägaren:

1. *att underhålla kyrkstugor och stallar enligt gällande föreskrifter,*
2. *att särskilt tillse att fönster, murar och elektriska ledningar befinna sig i fullgott skick,*
3. *att vid byggande och reparation av kyrkstuga eller rivning av stall och dylikt omedelbart bortföra överbliven materiel och återställa marken i ursprungligt skick,*
4. *att hålla rent kring kyrkstugor och stallar samt tillse att dessa hållas låsta då de ej äro i bruk,*
5. *att vid brand- och byggnadssyn, som varje år hålles före maj månads utgång, tillhandahålla byggnadsnämnden nycklarna, samt*
6. *att enligt byggnadsnämndens anvisningar och inom föreskriven tid avhjälpa de av nämnden påtalade bristerna.*

[22] Uppgifterna om byggandet av kyrkstuga 10 kommer från en intervju med Kersti Öström 2021.

Det är för envar förbjudet:

1. att utan särskilt tillstånd använda kyrkstuga till ständig bostad,

2. att anordna dans, dryckeslag eller till oordning ledande ställning i kyrkstuga

3. att avstjälpa sopor eller annan orenlighet å kyrkmalmen vare sig inom kyrkstaden eller vid Porsnäsfjärden.

För dem som bo i kyrkstugorna finnas särskilda lårar och kärl anskaffade för sopor m. m. Lägg torrt avfall i lårarna och flytande avfall och dyl. i kärlen samt tillslut locket!

Ordning och trevnad ligger i allas intresse. God vilja gör storverk.

Älvsbyns kyrkstad

Kyrkstaden i Älvsbyn började uppföras på 1810-talet. Församlingen bildades som kapellförsamling 1781 när det beslutades att Piteå socken skulle delas. Den första kyrkan invigdes 1813. I samband med detta uppstod behov av övernattningsbostäder för församlingsborna och kyrkstaden byggdes. Kyrkstadsseden, som har anor tillbaka till 1500-talet, fick därmed en fortsättning. Kyrkstaden har idag 32 kyrkstugor om 82 kammare. Där finns också fyra stall som används som förrådsbodar.

Församlingen

Älvsbyns församling bildades som kapellförsamling 1781 genom en utbrytning av Piteå landsförsamling. Den blev egen församling först 1894. Den gamla kyrkplatsen blev utgångspunkten för den tätortsbildning som sedan skedde. Med stambanan, som knöts samman i Koler 1893, blev Älvsbyn ett stationssamhälle och växte till en modern tätort. Den näringsmässiga basen för denna tillväxt fanns i skogsindustrin och i den landsbygdsindustri som efterhand utvecklades.

För den kungliga överheten och kyrkan var det vid denna tid angeläget att befolkningen fick närmare till kyrkan. Det var en bekvämlighetsfråga och främjade kyrksamheten. Men det fanns också en tanke om att tiden bättre skulle räcka till arbete, när de långa kyrkresorna blev kortare. I den mån kyrkstäderna nämndes i diskussionerna om nya kyrkor var det allmogen som bekymrade sig för att kyrkstugorna inte skulle behövas och att det arbete som nedlagts på dem därmed varit förgäves. Från överhetens sida sågs detta inte som någon nackdel. För kyrkan och kronan var de ”härdar för oordentligt leverne” och därför ville man också avskaffa de gudstjänster som hölls på lördagarna. Dessa var en del som befrämjade kyrkstadsseden (Åman 1991).

Församlingskyrkan byggdes 1809–1813 av byggmästarna John Andersson, Byn (numera Älvsbyn) och Olof Cartno, Muskus. Den utformades med moderkyrkan i Öjebyn som förebild, som en korskyrka med altare och predikstol placerade vid korsmitten. Tornet tillkom 1848 och byggdes efter ritningar av C.G. Blom Carlsson. Byggmästare var Rönnberg från Piteå.

Under höstens fotografering i Hortlax användes drönare för att få överblicksbilder av kyrkstaden. Foto Maria Fäldt 2021.

Kyrkstaden

Som etnologen Karl-Olov Arnstberg påpekat, så hade kyrkans krav på kyrksamhet minskat med tiden. Under 1600- och 1700-talen byggdes kyrkstugor för att överheten, kyrkan och kronan, ställde krav på befolkningen att närvara vid gudstjänsterna. På 1800-talet mildrades kraven och kyrkstäderna sågs istället som oroshärdar som främjade ett osedligt levande (Åman 1991, Westerlund 2012). Men för befolkningen var kyrkstadslivet nu en viktig institution som främjade social samvaro. De valde därför att fortsätta bygga kyrkstugor, trots att de inte var nödvändiga för att de skulle kunna uppfylla sina skyldigheter. Enligt Arnstberg (1974) övergick kyrkstaden ”från att vara en nödvändig resurs till att en social institution”.

I Älvsbyn uppgavs en av anledningarna till att det här fanns ett motstånd mot att bygga kyrka, ha varit att vissa befarade att bruket med lördagspredikan då skulle försvinna. Detta var en sedvana som funnits sedan reformationen och innebar att befolkningen samlades i kyrkstaden redan på lördagen för att lyssna på kaplanens lördagspredikan, som kombinerades med katekesundervisning och lästräning. I den blivande biskopen Carl Gustaf Nordins rapport från den resa som han tillsammans med landshövdingen Lejonstedt företagit i trakterna 1781, framförde han åsikten att anledningen i själva verket var att ungdomarna ville komma ifrån arbetet för att roa sig. Nordin såg kyrkstadsseden som roten till ett sedeslöst leverne. Han ansåg att alltför många bönder hade kyrkstugor, eftersom ägandet var utbrett även bland dem som inte hade så lång kyrkväg. Därför hoppades han på att kapellbygget i Älvsbyn skulle innebära att befolkningen skulle få så pass nära till kyrkan att kyrkstugorna inte skulle behövas. Nordins synsätt var inte enbart moraliskt, även om han framförde förhoppningar om att sederna skulle förbättras. Det var även ekonomiskt: genom att kyrkovistelserna förkortades skulle många fria dagar istället kunna användas till nyttigt arbete (Westerlund 2012).

Men befolkningen ville annorlunda och redan 1810 var en kyrkstad under uppbyggnad. Det beslutades då att med hänsyn till brandfaran skulle kyrkstugor få byggas minst 170 alnar (1 aln är cirka 59 centimeter) från kyrkan. Socknens hemmansägare beslutade också om att:

till vinnande av likhet eller symmetri vända sin gavelvägg till vägen och kyrkan, samt att de gator som mellan byggnaderna börjar formeras må till bibehållande av fägring och undvikande av snarare eldsvåda sedermera i utsträckning ut efter heden ej någonsin göras smalare.

Älvsbyns kyrkstad i slutet på 1930-talet. Foto: Bertil Berthelson, Riksantikvarieämbetet 1939.

Både byggnadernas placering och gatubredd reglerades till viss del alltså redan 1810. Men bebyggelsen tilläts bre ut sig närmast organiskt genom att byggnaderna placerades där det föll sig naturligt i terrängen. Upp-

byggnaden av kyrkstaden skedde succesivt. Det är oklart om de älvsbybor som hade kyrkstugor i Öjebyn flyttade upp sina stugor eller om samtliga stugor byggdes på plats. 1850 fanns på platsen elva stugor. De hus som byggdes var timrade stugor med varierande planform. Det finns i dagens kyrkstad enkelstugor, parstugor och tvåvåningsstugor med ända upp till åtta kammare.

Arnstberg, som analyserade kyrkstadsseden i en uppsats 1974, framhöll betydelsen av att förbudet mot landsköp upphävdes 1846. Som en följd av detta inrättades en marknadsplats mellan kyrkan och kyrkstaden och handelsmän och hantverkare byggde sina gårdar på Kyrkmalmen. Genom näringsfriheten förändrades Älvsbyns karaktär från jordbruksby till handels-, hantverks- och industriort.

Omkring sekelskiftet reglerades kyrkstaden i enlighet med en plan som upprättades 1895 av lantmätaren Hj. Lundblad. Tio meter breda gator drogs upp i nord-sydlig riktning och bebyggelsen inordnades i kvarter, dit byggnaderna så småningom flyttades. Kvarteren numrerades och gatorna namngavs. Deras namn framgår av Lundblads ritning som numera finns i Riksarkivet (Härnösand). Från norr till söder benämndes långgatorna: Apoteksgatan, Lillgatan, Backgatan, Westbygatan, Tingshusgatan, Storgatan, Sörbygatan, Torggatan, Bagargatan, Östra Brandgatan. Området genomkorsades på diagonalen av landsvägen som ledde från Storforsen genom Byn och vidare mot Piteå. Tre tvärgator fanns: Norra Stallgatan, Södra Stallgatan och Kyrkogatan. Mellan kyrkstaden och kyrkan, samt framför det dåvarande tingshuset lämnades öppna platser.

Nya tomter uppläts också för bebyggelse. En särskild byggnadskommitté inrättades dit de som ville bygga kyrkstugor fick vända sig och uppvisa byggnadsritningar. Tomterna uppläts kostnadsfritt och måste bebyggas inom två år från upplåtandet. Den sista kyrkstugan (nr 34) uppfördes så sent som 1924.

Efter regleringen placerades samtliga hus indragna en meter från gatan. Byggnaderna grupperades så att kvarteren fick en relativt enhetlig höjd och bredd, med ingångarna mot gatan och brandgator bakom husen. De mindre, envåniga stugorna lades i det nordligare bebyggelseområdet, de större i två våningar i det sydligare, större området.

Stallarna fanns i utkanten av området både i norr och i söder. Några försvann under 1930-talet efter att de vid en brandsyn konstaterats förfallna och missprydande. Andra fanns kvar ända tills bilar ersatte hästarna som färdmedel. Under 1940-talet förekom att kyrkstugorna uthyrdes för permanent bosättning. Hyresgäster var socialt utslagna och de hygieniska förhållandena var undermåliga eftersom vatten och avlopp saknades. Efter hälsovårdsnämndens klagomål förbjöds uthyrningen, med hänvisning till det gamla kungliga brevet från 1817 som förbjöd uthyrning av kyrkstäder för bostadsändamål.

Stallbyggnaderna som finns kvar i Älvsbyn idag. Foto: Anneli Johansson, 2020.

I Älvsbyn är de enstaka stugornas historia mer grundligt utforskade än i andra kyrkstäder. Det finns en tradition som berättar att den första stugan (nuvarande nr 74) uppfördes redan 1765 för de präster som tillfälligt vistades på platsen. Under 1990-talet arbetade den så kallade kyrkstadsgruppen med en dokumentation av kyrkstaden som publicerades 1999. Där finns uppteckningar av vad som är känt om samtliga kyrkstugor.

Skyddet för kyrkstäderna

Förutom detaljplanen skyddas kyrkstäderna idag av det generella skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse som finns i Plan- och Bygglagen. Här följer en sammanfattning av hur skyddet ser ut i för Norrfjärdens och Älvsbyns kyrkstäder idag.

Norrfjärdens kyrkstad

I Norrfjärden är Kyrkmalmen med kyrkstad, kyrka och begravningsplats är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården, nr 60, vilket ger den en särställning i enlighet med miljöbalkens bestämmelser. Den ingår i Norrbottens kulturmiljöprogram och länets kulturmiljöprofil, samt i Piteå kommuns kulturmiljöprogram *Husera*. För området finns en byggnadsplan från 1955.

Älvsbyns kyrkstad

I Älvsbyn är Kyrkmalmen med kyrkstad, kyrka och begravningsplats är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården, nr 67, vilket ger den en särställning i enlighet med miljöbalkens bestämmelser. Den ingår i Norrbottens kulturmiljöprogram och länets kulturmiljöprofil. För området finns en detaljplan som vann laga kraft 1993.

Ända fram till 1946 fanns planer på att förlänga Storgatan som genomfartsled mellan kyrkan och kyrkstaden. Efter ingripande från riksantikvariens ombud i Älvsby socken, Arthur Lindberg, och landsantikvarien Hans Beskow räddades de stugor som var rivningshotade.

Kyrkstadsbebyggelsen i Älvsbyn renoverades därefter i tre etapper under 1970-talet. Arbetet organiserades som en arbetsmarknadsåtgärd via Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS). Kyrkmalmen var ända fram till 2002 i Älvsbyns kommuns ägo. Då skänktes den till Älvsbyns församling, som sedan dess är den part som ansvarar för markupplåtelsen. Kyrkstaden inventerades på 1990-talet av Norrbottens museum på uppdrag av Länsstyrelsen i Norrbotten. Då upprättades också kortfattade riktlinjer för förhållningssätt till kulturmiljön (Aro 1996). Sedan 1998 finns ett lokalt beslutat kyrkstadsreglemente och numera regleras förbindelsen mellan kyrkstugeägare och församling genom markupplåtelseavtal.

5. Etnologisk dokumentation

I den etnologiska dokumentationen har vi valt att koncentrera oss på dagens användning av kyrkstäderna. Vi har använt begreppet levande kyrkstadstradition som en utgångspunkt för undersökningen. I förarbetet inför dokumentationen utgick vi från att en levande kyrkstadstradition handlar om den definition som framkom i de statliga utredningarna; dvs att kyrkstugekamrarna är privatägda av i huvudsak ortsbor och att de används för besök eller kortare vistelser som delvis sker i anslutning till kyrkhelgerna. Vi var medvetna om att denna definition inte nödvändigtvis skulle passa in på de kyrkstäder vi har dokumenterat. Det finns variationer mellan dem och ett av syftena i projektet har varit att synliggöra lokala skillnader mellan kyrkstäderna och kyrkstadstraditionerna på orterna.

I intervjuerna har vi utgått från en frågeguide (bilaga 1) med fem teman; Ägande och förvaltande, Bruket av kyrkstaden och kyrkstadsseden, Kyrkstaden som kulturmiljö och kulturarv, Framtiden och Kyrkstadens betydelse.

I detta kapitel kommer vi att lyfta fram några intressanta företeelser och tendenser vi har noterat i informanternas berättelser och redogörelser. Samtliga citat är hämtade från intervjuer som gjorts inom dokumentationen[23] och i denna sammanställning har vi valt att anonymisera svaren.

Presentation av informanter

Vi har intervjuat sjutton personer och tre har lämnat in skriftliga svar. Fördelningen av informanter mellan kyrkstäderna blev Öjebyn 5 stycken, Älvsbyn 4 stycken, Hortlax 3 stycken och Norrfjärden 6 stycken. Vid två av intervjuerna medverkade två personer så fördelningen mellan kvinnor och män blev sammanlagt 13 kvinnor och 7 män. Den yngsta är 30 år och den äldsta 83 år.

Majoriteten av informanterna, femton stycken, bor på den ort där de äger en kyrkstuga medan fem stycken bor på annan ort men har olika former av anknytning till orten där de äger en kyrkstuga. En av informanterna äger två kyrkstugekammare i olika kyrkstäder, den ena har de köpt själva och den andra har förvärvats via arv. Informanten har på så sätt insikt i kyrkstadslivet i två olika kyrkstäder.

Ägandet och förvaltandet

Ägandet i kyrkstäderna är en särskild form av ägande. Byggnaderna står på ofri grund och du äger endast din kammare och är det en stuga med flera kamrar delar du ansvaret för byggnaden med dina grannar. Kyrkstugan har traditionellt följt med hemmanet och framförallt ärvts inom familjen, men det har även förekommit försäljning av kyrkstugor då det inte funnits någon i släkten som har haft intresse att ta över kyrkstugan.

Tidigare skulle förvärven granskas och godkännas av Länsstyrelsen och/eller kyrkorådet och för att äga en kyrkstuga skulle du tillhöra den aktuella församlingen och bo på ett avstånd över en mil från kyrkan. Regleringen av detta har sett olika ut i kyrkstäderna och i vissa har man hållit fast vid direktiven om ägandet och den lokala förankringen längre än i andra. På 1990-talet uppluckrades regelverket och det blev klargjort att du inte behövde bo på orten eller tillhöra församlingen för att få äga en kyrkstuga.

Bland informanterna finns både de som har ärvt sin kyrkstugekammare av föräldrar eller äldre släktingar och de som har köpt den utan att ha en särskild anknytning till kyrkstaden. Vissa har ägt sin kammare i decennier och andra har förvärvat sin de senaste åren och är nyblivna

[23] Projekt Norrbottens Kyrkstäder, Dnr 2020/031, Piteå museum

kyrkstugeägare. Några äger sin kammare själv medan andra delar ägandet med sina syskon. Några bor på orten där deras kyrkstuga finns medan andra bor på annat håll i landet. Denna blandning av ägandeskap är representativ för de olika ägandeförhållandena som finns i kyrkstäder.

I Öjebyn håller vissa ägare luckorna öppna hela säsongen från våren framåt hösten, medan andra följer traditionen och endast öppnar dem när de besöker kyrkstaden. De kyrkstugor som inte används stor ofta med stängda luckor året om. Foto: Sophie Nyblom, Piteå museum 2021.

Anledningar till att våra informanter har en kyrkstuga varierar. För några handlar det om att förvalta ett arv från tidigare generationer, för andra är ägandet ett resultat av intresse för kulturmiljön och för några är det ett sätt att hålla kvar en förankring i sin hembygd. Gemensamt för våra informanter är att de har varit införstådda med vad det innebär att äga en kyrkstuga och vilket ansvar det medför.

Men vi har inte haft någon sommarstuga så att… Men vi har tänkt så här att det skulle vara kul att ha en kyrkstuga. Men vi trodde att de gick i arv, så vi brydde oss aldrig att fråga om det gick att köpa. Så var vi på kyrkkaffe i en kyrkstuga i Hortlax och rätt vad det var så sa de: "Ja men den där intill den är ju ledig. Den går ju att köpa." Va går den att köpa? Så att från en dag till en annan så köpte vi den.

Kyrkstugeägare, Hortlax

Ja, det var på grund av att vi hade flyttat till Boden på grund av att vi var tvungen bo där. Min man hade ett sådant jobb han var högste ansvarig på Bodens Energi AB och jag jobbade också där, men saknaden efter Älvsbyn var så otroligt stark så vi ville ha någonting här.

Kyrkstugeägare, Älvsbyn

Så att den 19 maj 1976 så köpte min pappa då en kyrkstuga med hjälp av Gunvor som bodde i Piteå, hon bodde på Nötön då, var gift med en bonde där och hon hade koll på vad som fanns till salu och så vidare. Det kanske inte annonserades så mycket utan det var enligt hörsägnen. Så att jag tror att de flesta av syskonen köpte stuga, jag kan inte säga att alla gjorde det men de som bodde i Piteå tror jag inte, de köpte faktiskt, jag kommer inte ihåg, nej jag tror inte det. Utan det var ett sätt att om man kom och hälsade på så skulle man ha någonstans att bo. … Och så blev det ju också då… Och vi upp dit i stort sätt varje år, kanske inte alla år men ganska många gånger, så att säga från nu 1976 till 2008 då jag fick den i arv då. Det blir ju liksom lite mer glest då, så att säga efter, vad ska vi säga, efter 1994, ja om vi säger efter 1990 blev det som lite mer glest så att säga.

Kyrkstugeägare, Norrfjärden

Kyrkstugeägarna är ansvariga för underhållet av sin kyrkstuga såväl invändigt som utvändigt. Foto: Sophie Nyblom, Piteå museum 2021.

Det är ägaren som är ansvariga för att underhålla byggnaderna enligt de riktlinjer som finns. Eftersom kyrkstadsmiljöerna är skyddade kulturmiljöer finns regelverk att följa vid restaureringar. I många kyrkstäder görs kyrkstadsronder där församlingen tillsammans med andra aktörer går igenom kyrkstaden och noterar det som behöver åtgärdas på byggnaderna. Efter dessa ronder skickas information ut till ägarna om stugans skick. Hur ofta detta görs varierar mellan kyrkstäderna och enligt informanterna är det lite oklart hur uppföljningen görs och vilka sanktionerna är om en ägare inte gör de åtgärder som rekommenderas.

Ett problem som flera av våra informanter tar upp kring underhållet är de byggnader som består av flera kammare och där engagemanget bland ägarna varierar. Om det är åtta kamrar och huset behöver målas om och tre stycken vägrar att bidra, då får de resterande ägarna välja att ta hela kostanden eller att låta bli att måla om. Detta är en företeelse som nämns i flera av de dokumentationer som gjorts på senare tid. En åsikt som framkommer i vår undersökning är att församlingen borde kunna ställa högre krav på ägarna eller till och med kunna återkalla en kyrkstugekammare om ägaren inte tar ansvar för sin del av en kyrkstuga.

> *Alltså jag tycker ju det vore jätteskönt ifall liksom, för man känner sig väldigt maktlös och som när det går till alltså ja nu var det ju bara en då till slut men vi säger att det hade varit tre eller fyra i vårat hus som vägrade betala då skulle man ju inte kunna göra det liksom. Och där tycker jag nästan det vore skönt om församlingen som ändå äger marken på något sätt skulle kunna, ehh… Vara den liksom som alltså så här tvångsinlösa att kyrkan då tar över de kamrarna och ja men eventuellt säljer vidare, ja inte vet jag men liksom… Ja det tycker jag vore bra.*
>
> *Kyrkstugeägare, Norrfjärden*

Eftersom vi intervjuat de som är engagerade i kyrkstaden och nyttjar sina kyrkstugor är det personer som är intresserade av att bevara och bidra till att kulturmiljön finns kvar. Det är personer som tar reda på hur de ska göra de renoveringar som behövs för att det ska blir gjort på rätt sätt. I en undersökning som gjordes i Gammelstad 2018 intervjuade Gert Frost ett antal ägare som fått anmärkningar på sina stugor men inte åtgärdat dem. Syftet med undersökningen var att få kunskap om varför ägare inte fullföljde sitt ansvar. I svaren framkom att det delvis handlade om höga kostnader för restaureringar och att de var osäker på om de skulle behålla kyrkstugan och därför inte tagit itu med problemen. Flera av de som inte tog hand om sina byggnader var äldre som inte riktigt orkat ta itu med saken. Vi kan anta att svaren skulle bli liknande om samma undersökning gjordes i andra kyrkstäder då de stugor som har störst behov av renovering ofta är stugor som inte nyttjas i någon större utsträckning utan där kamrarna står oanvända.

Våra informanter tycker att det är bra att det görs kyrkstadsronder och att det finns direktiv om hur byggnaderna ska underhållas så att folk

inte börjar måla med akrylfärg eller byta ut dörrar och fönster. I diskussionsgrupperna på Facebook kan medlemmarna både ställa frågor och dela med sig av tips och erfarenheter kring byggnadsvården. Det förekommer frågetrådar där man ber om tips på hantverkare eller råd om hur man ska gå till väga. Andra vänder sig till ägarföreningarna, församlingarna eller museet för rådgivning när de står inför en större insats. För Öjebyn finns en broschyr om byggnadsvården som flera av informanterna nämner. Här är två citat där informanterna motiverar varför de tycker det är viktigt med direktiv för byggnadsvården.

> *Ja det tycker jag är superviktigt. Och de måste ristas i sten, tycker jag faktiskt. Jag tycker att det skulle man gott kunna styra upp ännu striktare faktiskt. Men och det tror jag inte att någon har problem med heller, faktiskt. Men jag personligen tycker inte det. Åter igen vill man ha en sommarstuga så får man ju köpa en sån. Det här får man ju respektera är en kulturhistorisk byggnad liksom. Tycker jag.*
>
> *Kyrkstugeägare, Norrfjärden*

> *Ja det tycker jag också för att liksom jag tror ju att det lätt skulle kunna bli förvanskat. Sen kan man tycka ja så här att men visst underhåll det är ju som hela den här rörelsen nu "Rädda ett ödehus". Då kan man ju tycka så här att i vissa fall är det bättre att huset räddas i alla fall, även om inte allt görs precis enligt regelboken om alternativet är att det förfaller och förstörs. Men just i så här speciella miljöer, alltså kyrkstadsmiljöerna, så att jag tycker det är bra att det finns att det ändå är strikta regler. För om folk skulle börja måla, byta till moderna dörrar och tak och liksom måla med fel färg alltså det skulle ju lätt kunna bli, alltså katastrof, alltså inte alls bra. Så att det tycker jag är bra att det finns regler.*
>
> *Kyrkstugeägare, Norrfjärden*

En av de utsmyckade broarna på kyrkstugorna i Hortlax kyrkstad. Foto: Sophie Nyblom, Piteå museum 2021.

Hortlax skiljer sig från de övriga kyrkstäderna eftersom föreningen har tagit ett stor ansvar för de senaste renoveringar. Efter att vård- och underhållsplanen upprättades gjorde föreningen en planering för hur behoven skulle åtgärdas och föreslog att man skulle samla in pengar från ägarna för att göra arbetet via föreningen. Detta godkändes och under några år betalade ägarna in en summa till en renoveringsfond och sedan har föreningens arbetsutskott gjort en stor del av renoveringarna. Byggnaderna har målats och snickerierna kring broar rustats upp, de har även försett stugorna med hängrännor med mera. I de övriga kyrkstäderna tar ägarföreningarna inte ansvar för denna typ av arbete utan där är ansvaret de enskilda ägarnas.

I Älvsbyn upplever en av informanterna att det har skett en förändring. Då de började vara i kyrkstaden på 1990-talet och rustade upp sin kammare var det inte många som tog hand om sina kyrkstugor men idag har det skett en positiv förändring.

> *Ja. Men det var faktiskt så att det var inte många som fixade till. Så de har under de här, det är bara de sista åren som det har fixat alltså att man har varit mån om kyrkstugorna. Och då vet jag inte vad det beror på men möjligtvis att nästa generation, alltså att det blir en generationsskiftning att man ser att oj vi måste nog fixa till eller ska vi ha kvar den eller ska vi sälja den. Typ så tror jag många tänker. För idag är det ju ett uppsving på det sättet, det är många, det är populärt att köpa en kyrkstuga idag. … Det finns lite fönsterluckor som är risiga, men de kommer säkert att fixas till också.*
>
> *Kyrkstugeägare, Älvsbyn*

Bruket av kyrkstaden och kyrkstadstraditionen

De kyrkstäder vi har dokumenterat skiljer sig åt på många sätt. Vi har Öjebyn som är en av de största och äldsta kyrkstäderna med anor till senare delen av 1500-talet och vi har Hortlax och Norrfjärden som är de yngsta och byggda på 1910-talet och Älvsbyn som placerar sig däremellan. Storleksmässigt skiljer de sig också åt där Öjebyn består av omkring 150 stugor och Hortlax 9 stugor.

Deras olika ålder och historia har förstås präglat den lokala kyrkstadstraditionen och nyttjande av kyrkstäderna över tid. Öjebyn och Älvsbyn är de äldsta och har nyttjats under den tid kyrkoplikten fanns, medan Norrfjärden och Hortlax byggdes efter den reglerade kyrkoplikten var avslutad. De visar däremot att traditionen av vistelse i kyrkstugorna fortfarande var stark i Piteå på 1910-talet.

Under 1900-talet har kyrkstädernas utveckling varit liknande och traditionen att vistas i kyrkstugorna under kyrkhelgerna har avtagit med tiden. Detta har skett successivt och i Karl-Olov Arnstberg undersökning i Älvsbyn och Hortlax får vi en inblick i hur det såg ut under 1970-talet. I Hortlax levde traditionen fortfarande stark och där nyttjas kyrkstaden i anslutning till kyrkhelger och kyrkliga aktiviteter. I Älvsbyn var traditionen däremot enligt honom utdöd och nyttjandet skedde på annat sätt. I Vanja Lövgrens undersökning på 1990-talet berättar informanterna om att det inte längre var sig likt i Öjebyn under kyrkhelgerna och att allt färre vistas där i samband med dessa.

Nu, 2021, när vi gör denna undersökning kan vi konstatera att kyrkstäderna används på ett annat sätt idag och att kopplingen till kyrkhelgerna inte nödvändigtvis är närvarande. Självklart finns det kyrkstugeägare som nyttjar sina kyrkstäder enligt traditionen och vistas där huvudsakligen i samband med kyrkhelgerna eller vid kyrkmarkander, men det finns även de som nyttjar dem på ett annat sätt. I Älvsbyn och Norrfjärden har kyrkstäderna en längre tid använts för kortare tillfälligt boenden under somrarna. Det handlar om barn som flyttat från orten och som besöker sina föräldrar och sin släkt och de har då haft kyrkstugan som eget boende under dessa vistelser. Denna typ av nyttjande är inte lika framträdande i Hortlax och Öjebyn enligt de informanter vi pratat med. I Norrfjärden har det förekommit att samma person har ägt flera kamrar och använt den ena som storstuga där de umgåtts och den andra som sovkammare. I de övriga kyrkstäderna har det funnits direktiv om att en person inte får äga flera kammare men det verkar inte har förekommit i Norrfjärden. På följande sida är ett utdrag ur en intervju med en kyrkstugeägare i Norrfjärden.

Intervjuare: Ja, ja. Men då fanns det inte heller något sånt här direktiv om att man bara får äga en kammare som det har funnits i vissa kyrkstäder utan det har varit okej att ha flera.
Informant: Nej det har inte, det är ingen som har sagt något om att man har ägt två. För jag vet Jonneryds de hade ju fyra kammarar i ett hus, de hade ju hela huset. … Så nej det kan det inte ha funnits några direktiv.
Intervjuare: Nej för jag vet i vissa kyrkstäder så har det ju varit väldigt strikt både det här att du…
Informant: Men jag tror inte det har varit lika strikt i Norrfjärden för att jag har ju förstått att det har ju varit mycket striktare i Öjebyn

Bland våra informanter i Norrfjärden och Älvsbyn finns det några som nyttjar kyrkstugan för boende under besök. De bor i den tillfälligt på sommaren eller under andra tider på året då de hälsar på föräldrar och släkt. Det handlar om informanter som bor längre bort. De informanter som bor på samma ort som kyrkstaden nyttjar kyrkstugan främst för dagsbesök och övernattar eventuellt några nätter under sommaren om barn eller barnbarn vill sova över i kyrkstugan. Informanterna har en del egna traditioner som har uppstått t.ex. att de äter middag med släkt eller vänner vid särskilda helger, de bjuder in vänner för fika, många nämner att de äter surströmming i kyrkstugan under hösten, några har haft arbetsplatsmöten eller afterwork med sina kollegor. Kyrkstugan används som en miljö för social samvaro i olika sammanhang.

Bruket av kyrkstugekamrarna varierar bland våra informanter. För några är kyrkstugan ett boende under kortare vistelser och för andra en plats de besöker varje vecka. För vissa är det en plats de besöker en eller två gånger om året. Nyttjande varierar också mellan olika åldersgrupper och de som haft sina kyrkstugor länge kan berätta om hur deras nyttjande har förändrats över tid. En av informanterna som bor i Älvsbyn bodde tidigare i Boden och hade sin kyrkstugekammare som boende för kortare vistelser. Nu när hon bor på orten blir det dagliga besök under sommaren då hon tar en promenad genom kyrkstaden. Nu är hon pensionär och kyrkstaden är en viktig plats för hennes sociala liv.

Älvsbyns kyrkstad. Foto: Maria Fäldt 2021.

Min användning ser ut så här att jag går dit varje dag på sommaren och vattnar, för jag har ju en pelargon i fönstret och det är ju alltid väldigt varmt i Älvsbyn. Det har du förstått att det är. Så jag måste gå dit. Och är det fint väder så sitter jag ju inne och stickar eller sitter ute. Men jag använder den inte så att jag kan säga att det är som en stuga. Det är det ju inte. … Går till kyrkstugan, har oftast med mig lite lunch. Sitter och äter, alltid kommer det någon och sen går jag hem. Men det är ju inte varje dag det är så men alltså för mig är det så fridfullt och det är så skönt att sitta där.
Kyrkstugeägare, Älvsbyn

På samma sätt har Öjebyns kyrkstad blivit en plats för att träffa vänner och bekanta för några av våra informanter. De är pensionärer och har tid att vistas i sin kyrkstuga dagtid. De berättar att de dels träffar dem de känner sedan tidigare men att de även har lärt känna andra kyrkstugeägare när de vistats i kyrkstaden. Under ett av mina besök i kyrkstaden möter jag på några av dessa damer som sitter utanför en kyrkstuga i sommarvärmen och umgås. Så kyrkstäderna blir en plats som fyller en social funktion för vissa och det vittnar flera av informanterna om. De nämner att de har lärt känna nya människor och det handlar både om grannarna i samma hus och om dem som de träffat vid återkommande tillfällen i servicehuset. Grupperna på Facebook blir sedan en digital mötesplats där kyrkstugeägarna kan fortsätta hålla kontakten och kommunicera via bilder, inlägg och meddelanden.

När vi pratar om kopplingen mellan kyrkstugevistelsen och kyrkhelgerna så berättar informanterna om sina föräldrars vistelser i kyrkstugan och om minnen från sin barndom och ungdom under påskhelger och pingsten. Två av informanterna i Hortlax har minnen från sin konfirmationstid då de bodde i kyrkstugorna medan det i de övriga kyrkstäderna finns minnen från konfirmationen kvar i signaturerna på väggarna i trappuppgångarna. Minnen från ungdomen handlar även om Öjebyn och om ungdomshelgerna som lockade ungdomarna till kyrkstaden. När jag ber dem berätta om dagens kyrkhelger ser de däremot inte någon positiv utveckling utan några nämner att allt färre nyttjar kyrkstugorna under kyrkhelgerna.

Ja där är det ju en skillnad mellan kyrkstäderna där, det känns som att det varit betydligt mindre aktiviteter i Hortlax i kyrkstaden än vad det kanske var på ja vad ska vi säga 80- och 90-talet då var det som att många, många bodde där och speciellt påsken, var väl som en helg i Hortlax då som har varit välbesökt. Och där var ju, då var det folk i många stugor och det var ja men där gick man ju till varandra då mellan stugorna. Det kändes mer, men det är ju som försvunnit mer och mer och det är väl också att det är så få som besöker den. Ja vid den helgen.

Kyrkstugeägare, Hortlax

Föreningarna i Öjebyn och Hortlax har delvis arbetat för att upprätthålla de gamla kyrkstadstraditionerna och i Hortlax brukar de bjuda på fika under påsken och uppmuntra kyrkstugeägarna att vara i sina stugor. I Hortlax har de har även ordnat byadagar tillsammans med församlingen och andra föreningar i byn och under dessa dagar haft öppet hus i kyrkstugorna för allmänheten.

I Öjebyn driver föreningen bland annat kyrkstadsmarknaden och höst- och vårmarknad för att hålla marknadstraditionerna vid liv. Församlingen i Öjebyn har även tagit ett stort ansvar och öppnade sommaren 2021 ett nytt kyrkstadsmuseum, har en visningsstuga och arrangerar guidade turer för att berätta om kyrkstadstraditionen. Utöver det finns det privata kyrkstugeägare i Öjebyn som tar initiativ till aktiviteter t.ex. sommarloppis som arrangerades vid fyra tillfällen sommaren 2021 och ”Kura skymning”, en uppmuntran till ägare att vistas i sina stugor vid särskilda tillfällen under hösten när höstmörkret faller. Det är helt fritt att bjuda in varandra och umgås eller sitta själv och möta skymningen i lugn och ro. När mörkret lägger sig tänds ljus och fotogenlampor i kamrarna.

Höstmarknaden i Öjebyn kunde ordnas då pandemirestriktionerna lättades under hösten. Foto: Sophie Nyblom, Piteå museum 2021.

Kyrkstäderna används idag på ett annat sätt än tidigare, men uppfyller fortsättningsvis en viktig sociala funktion för många ägare. De har även andra funktioner där kyrkstäderna för många är det ett ställe där de kan ta en paus, koppla av och återhämta sig. De tycker att det finns ett lugn i kyrkstaden som de uppskattar och saknar på annat håll. För vissa är det ett ställe där de träffar vänner och för andra är det ett ställe där de vårdar minnen av sina nära och kära. Och för de som bor på annan ort är det en egen plats och sätt att ha en fortsatt förankring i sin hembygd.

Kyrkstaden som kulturmiljö

Informanterna anser att kyrkstäderna är viktiga kulturmiljöer som bör bevaras för framtiden. De tycker att den utvändiga miljön ska bibehållas och att förändringar ska göras med varsamhet. De anser också att kyrkstäderna har en viktig funktion i att berätta om historien och hur det var förr.

Här finns det åter skillnader mellan kyrkstäderna och hur man arbetar med att sprida kunskap om dem. I Öjebyn arbetas det med kunskapsförmedling på flera sätt från olika aktörer medan det i Norrfjärden och Hortlax inte sker i någon organiserad form. I Älvsbyn har kyrkstaden fått mer uppmärksamhet på senare år och initiativ har tagits av privatpersoner för att uppmärksamma kyrkstaden. Nu planerar även föreningen i Älvsbyn att återuppta arbetet med aktiviteter för att visa upp kyrkstaden.

Kyrkstadsmuseet i Öjebyn öppnad i nya lokaler sommaren 2021. Foto: Sophie Nyblom, Piteå museum 2021.

Gemensamt för informanterna är att de är stolta över sin kyrkstad. Medan vissa tycker att det borde göras mer insatser för att visa upp kyrkstaden och berätta om den så är andra nöjda med att den inte är ett besöksmål för turister.

Kommunernas intresse för kyrkstäderna har varierat under tid. Öjebyn, Hortlax och Norrfjärden hör alla till Piteå kommun och finns upptagna i kommunens kulturmiljöprogram. Det har lett till en ökad medvetenhet om kyrkstäderna inom den kommunala förvaltningen. I Älvsbyn är kyrkstaden en del av det område som är upptaget i länets kulturmiljöprogram men något enskilt arbetet kring kyrkstadsmiljön har inte gjorts på kommunal nivå.

Kyrkstugeägarna vi har intervjuat är medvetna om kyrkstädernas värde och ser det som en del av deras ansvar att bidra till att miljöerna bevaras. De berättar gärna om sina stugor för de som är intresserade eller inte känner till kyrkstäderna.

> *Jag tycker att vi ska bevara det faktiskt, jag tycker det. För det är ju ändå liksom vår kultur och att så har det varit en gång. Och då måste man ju också förmedla det vidare att man. För ibland, man får ju frågan när vi har sagt att vi ska åka till kyrkstugan och folk här nere funderar vad det är. Då får man ju tala om att ja men folk bodde så långt ut då så att man gick samman och byggde ett hus vid kyrkan så att man kunde vara då när det var kyrkhelger.*
>
> *Kyrkstugeägare, Norrfjärden*

Framtiden

Norrfjädens kyrkstad innan vintern släpper greppet. Foto: Sophie Nyblom, Piteå museum 2021.

Det finns en positiv framtidstro bland våra informanter, men de lyfter även en del frågor som de ser som orosmoln för kyrkstädernas framtid. Då det gäller den egna kammaren så finns det de som redan nu vet att barn eller barnbarn kommer att vara intresserad av att ta över den, och de som är mera osäkra om det finns intresse inom familjen eller inte har tänkt på den frågan ännu. Någon är mer tveksam till om barnen som bor på annat håll i Sverige kommer att ha intresse av att ta hand om denna den dag de inte har föräldrarna kvar. Då tänker de att kyrkstugan i första hand ska erbjudas till släktningar på orten som har närmare och större möjlighet att ta hand om den.

Då det gäller kyrkstaden som helhet tror de flesta att de kommer att finnas kvar i framtiden. Man tror också att de kommer att nyttjas på ungefär samma sätt som idag, av privatpersonen för tillfälliga besök och kortare vistelser. Detta nyttjande önskar de flesta ska behållas och att kyrkstäderna inte ska utvecklas till någon form av sommarstugemiljöer. Men de tror inte heller att det är möjligt att återgå till någon form av mera strikt reglerande av användningen till exempel till att endast nyttjas vid kyrkhelger. En fara några nämner är att kyrkstugorna ska börja säljas till folk som inte har en lokal anknytning och på så sätt ska ägarnas koppling till orten försvinna på sikt. Här är några citat där informanterna funderar kring framtiden.

Det är som sagt... Det är en hel del stugor som har varit till salu, men många alltså de blir ju sålda ganska omgående så att, ja men frågan är hur de ska nyttjas i framtiden. Det är väl det som är fråga. Om man bara har dem som ja typ då sommarstuga eller vad de kan nyttjas till.

Kyrkstugeägare, Hortlax

Ja, men det tror jag och det hoppas jag liksom och jag tänker att så länge det är ett starkt skydd också för hela miljön så, så att det inte liksom ehh… Ja men så att inte kyrkan skulle, ja men det får de väl inte göra men jag tänker sälja marken och att det skulle byggas någonting i Norrfjärden så, så att hela miljön är skyddad till att börja med. Och sen att det ändå finns de här reglerna för underhåll och så. Så att det hoppas jag. Men sen är det ju, det är ju en utmaning och det är ju ett hot ändå det här med underhållet och det gemsamma ägandet, det är det ju, faktiskt, tyvärr.

Kyrkstugeägare, Norrfjärden

Jag tror att man måste kanske börja betrakta de här på något annat sätt ur ett kulturhistorisk perspektiv. Att man kanske får börja se på kyrkstäderna som… Det är ju kyrkstäderna att det kanske är ett, måste tillåtas vara ett sekulärt kulturminne framöver som, om han vill ha kvar dem. Liksom att kanske måste, kyrkan kanske kommer vara tvungen att släppa liksom greppet om dem och låta kanske länsstyrelsen ta över eller någon annan, kommunen kanske skulle, jag vet inte hur. Eller byn eller en förening eller någonting, men jag tror att det i långa loppet så tror jag det blir svårt för som församlingarna att ansvara för byggnader som till stor del brukas av folk som inte ens är medlemmar, eller som inte ens använder dem till det syfte som de på pappret ska vara till för. Men nu tänker jag ju långt.

Kyrkstugeägare, Norrfjärden

Ja men jag undrar om det kommer att bli mera kommersialiserat. För när jag tittar då på hur de säljer kyrkstugor i Luleå, så verkar det ju mer som att det går ut på öppna marknaden och det är mera, jag vet inte vad jag ska säga jag vet inte om det ens är kravet på att du ska ha någon koppling att du kommer därifrån eller om det är bara att du köper en kyrkstuga för att ha semester där. Jag vet inte hur det är. För när du går ut på öppna marknaden med mäklare så kan du väl inte ställa kravet att du måste ha anknytning.

Kyrkstugeägare, Norrfjärden

Ett direkt hot mot kyrkstäderna som nämns är att en brand bryter ut och förstör kyrkstäderna och att stugorna inte skulle byggas upp igen. Ett annat liknande hot som lyfts fram är att ägarna ska sluta underhålla sina stugor eller att de stugor med flera kammare blir så eftersatta att

det blir dyrt att renovera och att människor då börjar sälja sina kammaren istället för att åtgärdar problemen. Därför önskar några att det fanns möjlighet till mer stöd i de fall en stuga riskerar att förfalla och någon eller några ägare struntar i att ta sitt ansvar. En informant lyfter också frågan om det är rimligt att ansvaret för kulturmiljöerna ska vila på enskilda ägare eller om någon annan aktör borde ha ett övergripande ansvar för kyrkstädernas bevarande.

Kyrkstadens betydelse

I slutet av intervjun har jag bett informanterna beskriva vad kyrkstugan betyder för dem och svaren har varit varierande men även haft vissa likheter. Här är några av informanternas formuleringar:

> *Ja men det är en, ja… En rofylld plats, dit man då man väl landar eller kommer dit då så blir det som att man "åh" ja… Man blir, ja men känner sig som harmonisk eller ja det känns skönt. Och så tänker man men varför är jag inte här flera gånger. Varje år. Så det betyder nog mycket ändå, man har den där… Jag är traditionsbundna så att jag, och som sagt jag känner mig privilegierad som har en kyrkstuga, tillgång till en. Så att men sen har man ju också olika perioder i livet så man kanske får mer tid att vara där så småningom. Att den nyttjas på ett annat sätt.*
>
> *Kyrkstugeägare, Hortlax*

> *Eftersom det har varit med så pass länge, alltså har mina både mina föräldrar och farföräldrar och morföräldrar alltså i generationer så känns det som att, att ja man har det i sig. Ja så att rätt så naturligt, naturlig del och så var det roligt att vi kunde ta över det och att du kunde fortsätta så där. Så att ja, ja. Jag trivs med det.*
>
> *Kyrkstugeägare, Hortlax*

> *Ja, det är, det är en sån där plats där man, man kan vara sig helt, vara sig själv. Jag behöver inte göra någonting om jag inte vill, jag kan få väldig lust att göra något om jag ska göra något. Så det är både rofyllt och kreativt. Och frugan när vi någon gång har varit där det är ju helt underbart. Då har vi lite småplock med oss och det är lite pyssel med vatten och ved och laga till några saker och sen kan vi läsa. Vi har högläsning oftast för att min fru har lite dåligt, får ont i ögonen. Så vi har lite olika böcker vi läser ur och kan ha högläsning en halvtimme och sen kan vi ligga och vila och bara känna hur skönt det är, att slappna av.*
>
> *Kyrkstugeägare, Hortlax*

> *Ja vad betyder den för mig. Den betyder… Ro. Alltså ro. Den betyder… Återhämtning. Gläjde. Trygghet också, för där har man ju verkat i så många år. Alltså det är tryggt att vara där. Men också det enkla, det enkla. Att vi lever ju i en värld där allting är så fokuserat på teknik och så. Jag har ju ingen tv där. Vi har aldrig haft tv där. Men däremot har jag en radio som jag bär härifrån. Det tyckte kyrkoherden att var så festligt att se att jag gick och bar, den heter Roberts radio, den fanns från 30-talet och så finns den fortfarande, man tillverkar den. Och hon tycker det är så festligt att se när jag går med min korg och så min radio. Så att… Du lever ju så enkelt där. … Jag står ju på bron och diskar. Jag går ju till servicehuset, jag hämtar en bunk och så står jag diskar och sköljer, du vet som man gjorde förr. För det är så skönt, rofyllt. … Rofyllt är väl det ord som jag, det är så rofyllt, enkelt, skönt… Jag vet inte, låter det kanske fel att…*
>
> *Kyrkstugeägare, Älvsbyn*

Ja men det är ju mitt sätt att hålla kontakten med min, vad ska man säga, med mitt arv eller vad ska jag säga. För mig är Piteå även om jag inte är född där så är liksom jag känner mig som pitebo, tänkte jag säga, nej men jag känner att jag kommer hem när jag kommer upp till Piteå. Så känner jag.

Kyrkstugeägare, Norrfjärden

Nej, men den betyder jättemycket. Jag är så glad att det har den, alltså verkligen. Ehh… Ja, jag tycker att den är så fin och det är verkligen är rofyllt att komma dit och så. Så den vill jag inte göra mig av med.

Kyrkstugeägare, Norrfjärden

En plats för paus och reflektion i Öjebyns kyrkstad. Foto: Sophie Nyblom, Piteå museum 2021.

När informanterna har pratat om värdet av kyrkstaden som kulturmiljön och vikten av att bevara den för framtiden nämnder de att kyrkstaden är viktig alla. Att det finns ett värde att kyrkstäderna bevaras och vittnar om vår historia. När de ska beskriva vad kyrkstaden betyder för dem blir svaren lite annorlunda. De ger personliga betraktelser som vittnar om en rad olika betydelser. Det handlar om att ha en plats för rekreation och kontemplation, det handlar om att det är mysigt, avkopplande och om en enklare vardag. För vissa är kyrkstugan ett sätt att ha kvar sina rötter i hembygden och för andra handlar det om rötterna till familjens historia och om att bevara minnen och att ta hand om ett arv.

Sammanfattande reflektion

Under arbetet med intervjumaterialet har det blivit uppenbart att det finns variationer i kyrkstädernas historia och den lokala kyrkstadstraditionen och det finns betydligt mer att analysera och undersöka. Då det gäller dagens användning finns det såväl likheter som olikheter mellan de dokumenterade kyrkstäderna. Det vore intressant att ha ett större underlag för att se om det finns skillnader mellan till exempel olika åldersgrupper i de olika kyrkstäderna. Har de yngre ägarna en annan syn på kyrkstaden än de äldre? Har de som ärvt sin stuga andra tankar om sitt ägande än de som köpt den? Tyvärr är vårt material inte tillräckligt stort för att göra fördjupad analys på det sättet.

Anledningarna till varför informanterna har valt att köpa en kyrkstuga varierar men samma anledningar återkommer i de olika kyrkstäderna. På samma sätt finns det likheter i när de beskriver vad kyrkstugan betyder för dem. Det är ett personliga drivkrafter som står bakom valet att ha en kyrkstuga och att den fyller ett behov som gör att de är beredda att investera och göra renoveringar som behövs.

Vi kommer att fortsätta bearbeta materialet och göra en djupare analys av intervjuerna i del två av projektet *Kyrkstäder i Norrbotten* som vi arbetar vidare med under 2022.

6. Avslutande reflektion

Projektet *Kyrkstäder i Norrbotten* påbörjades våren 2021 och det aktiva arbetet med insamling kom att pågå fram till november. Därefter har tiden ägnats till transkribering av intervjumaterial och slutligen sammanställning av denna projektrapport. Under hösten skickade Piteå museum in en ansökan till Region Norrbotten och Länsstyrelsen Norrbotten om medel för att kunna fortsätta arbetet under 2022 med resterande kyrkstäder. Ansökan beviljades och i del två av projektet ingår även en fördjupa analys av det insamlade materialet.

Syftet med projektet bestod av tre delar. För det första att göra en etnologisk dokumentation och samla in information om hur kyrkstäderna används idag och samla berättelser från de olika kyrkstäderna. För det andra ville vi med den bebyggelseantikvariska dokumentationen öka intresset för kyrkstäderna och bidra till miljöernas vård och bevarande. För det tredje ville vi bidra till att stärka lokala och regionala nätverk kring kyrkstäderna i Norrbotten.

Dessa syften har uppnåtts på olika sätt. I den etnologiska dokumentationen har kyrkstugeägare från Hortlax, Norrfjärden, Älvsbyn och Öjebyn intervjuats. Genom arbetet har vi byggt upp en kunskapsbank kring kyrkstäder och materialet består av intervjuer, fotografier samt arkivmaterial som vi har digitaliserat för ökad tillgänglighet. Detta material kommer att användas i projektets andra del och kommer även att finnas tillgängligt för allmänheten efter att projektet är avslutat.

Den bebyggelseantikvariska dokumentationen har berört Norrfjärden och Älvsbyn eftersom det är kyrkstäder som idag saknar uppdaterade riktlinjer för byggnadsvården. Inom projektet har vi tagit fram förslag på riktlinjer för respektive kyrkstad och efter projektets avslut kommer vi att fortsätta dialogen med berörda aktörer i Norrfjärden och Älvsbyn för att förankra riktlinjerna. En idé är att på sikt kunna trycka upp byggnadsvårdsbroschyrer enligt samma modell som den som finns för Öjebyn.

För att stärka nätverk och samverkan har vi arbetat genom dialog med personer med koppling till kyrkstäderna och med en länsövergripande referensgrupp med deltagare från Länsstyrelsen Norrbotten, Norrbottens museum, Piteå museum och världsarvet Gammelstad. För att sprida information om kyrkstadsprojektets arbete har vi månadsvis skickat ut nyhetsbrev via våra kontaktpersoner, sociala medier och vår hemsida. Syfte med nyhetsbreven har varit att sprida idéer mellan kyrkstäderna och sprida kunskap om kyrkstäderna. Detta arbete kommer att fortsätta i projektet under 2022.

Framgångsfaktorer

Vid referensgruppens möten har vi vid återkommande tillfällen diskuterat vilka framgångsfaktorer det finns i de levande kyrkstäderna. Vad är det som leder till att det i vissa kyrkstäder finns ett engagemang hos olika aktörer och en lokal samverkan kring kyrkstaden? Vad behövs för att bygga upp denna samverkar och hur arbetar de för kyrkstadens bevarande och nyttjande? Vilka faktorer fungerar som framgångsfaktorer i denna process och kan de appliceras på alla kyrkstäder? En annan fråga som diskuterats är vad det är som motiverar människor att äga en kyrkstuga och investerar i den. Detta är frågor vi kommer att fortsätta att arbeta med under andra etappen av projektet. Men tittar vi på de kyrkstäder vi har arbetat med hittills så finns det några företeelser som kan ses som framgångsfaktorer.

I Hortlax bör föreningens engagemang och arbete lyftas fram. En grupp av ägarna har tagit ett stort ansvar och arbetat med att renovera stugorna. För att finansiera renoveringen har alla ägare betalat in pengar till föreningens renoveringsfond. Hortlax är en mindre kyrkstad med endast nio stugor och det är kanske en anledning till att det har fungerat bra hos dem. Arbetet i Hortlax har skett i nära samarbete med församlingen som bistått föreningen i vissa avseenden.

I Öjebyn finns sedan några år tillbaka ett kyrkstadsråd som träffas ett antal gånger varje år för att diskutera frågor som berör kyrkstaden. Vid dessa möten deltar representanter från bland annat kommunen, församlingen, ägarföreningen, Länsstyrelsen, Norrbottens museum och Piteå museum. På dessa möten lyfts frågor som berör kyrkstaden och gruppen kan diskutera hur de ska hanteras och vem som har ansvaret för dem. Det leder till en ökad samsyn och samverkan kring kyrkstadsmiljön.

En faktor som viktig i alla samverkan är kommunikation och information. I kyrkstäderna finns olika rutiner för hur t.ex. nya ägare välkomnas och delges information. I Hortlax skickar föreningen ut ett välkomstbrev tillsammans med information om föreningen och vad det innebär att äga en kyrkstuga. På så sätt skapas direkt en kontakt mellan föreningen och den nya ägaren. I andra kyrkstäder sker överlåtelsen mer anonymt och den nya ägaren har i första hand kontakt med säljaren och församlingen för att få information om eventuella riktlinjer för kyrkstaden.

Kontakterna mellan de enskilda kyrkstugeägarna varierar förstås men här kan olika grupperna på sociala medier nämnas. För dem som är intresserad fungerar dessa grupper som en öppen digital mötesplats där ägarna lär känna varandra. Genom gruppen kan de hjälpa till att hålla koll på omgivningen om det förekommit konstigheter i kyrkstaden. Gruppen kan också vara ett forum att vända sig till om de behöver hjälp och tips kring t.ex. renovering. I vårt projekt om Lappstan sa en av informanterna, som flyttat bort från Arvidsjaur, att hon gärna hade sett att det fanns en digitalt mötesplats som komplement till de aktiviteter föreningen arrangerade på orten.

Forum på nätet eller grupper på sociala medier är visserligen ingen nymodighet i vår digitaliserade tid, men det är trots allt inte en självklarhet att kyrkstäderna finns i denna miljö. Av de kyrkstäder vi har dokumenterat finns det grupper på Facebook för två medan de två andra inte har dessa forum. De som är aktiva på nätet är en blandning av de ägare som bor nära och långt borta, det är unga och det är äldre. Den gemensamma nämnaren är att de är aktiva kyrkstugeägare som nyttjar sina stugor och som gärna håller kontakt med övriga ägare även då de inte vistas i kyrkstaden.

En annan sak som skiljer sig mellan våra kyrkstäder är hur samarbetet mellan ägarföreningarna och de berörda församlingarna ser ut. I Öjebyn och Hortlax finns en nära samverkan och ett engagemang för kyrkstadens bevarande som tar sig uttryck på olika sätt bland annat arrangemang i anslutning till kyrkhelgerna I Norrfjärden fick de strax innan vi började vårt projekt en ny kyrkoherde som har tagit initiativ till en ökad samverkan kring kyrkstaden med kyrkstugeägarna. Däremot saknas det en förening i Norrfjärden så det finns ingen part för församlingen att föra dialog utan de behöver vända sig till alla ägare med kring frågor som berör kyrkstaden. I Älvsbyn ansvarar församlingen för viss administration kring kyrkstaden och utomhusmiljön medan föreningen driver de frågor som berör kyrkstaden och kommunikationen med ägarna.

Detta är några av de företeelser vi har noterat och som vi kommer att arbeta vidare med. Nu har vi endast intervjuat ägare till kyrkstugorna men vi skulle kanske behöva komplettera undersökningen med att även få inblick i hur församlingarna resonerar kring kyrkstäderna och vilken deras roll är kring upprätthållandet av kyrkstadsseden.

Kyrkstäder i Norrbotten del 2, fortsatt arbete

Kyrkstäderna uppfördes för att människor skulle övernatta när de besökte kyrkan, men deras funktion har varit mångfasetterad redan från början. Kyrkstäderna har varit en mötesplats där människor från olika delar av socken har träffats vid återkommande tillfällen under året. De har varit en plats för handel, sockenstämmor och ett tillfälle för paus från vardagen och socialt umgänge.

Idag är kyrkstadseden inte längre lika levande och det är endast i vissa av länets kyrkstäder som delar av den finns kvar. Däremot så används

kyrkstäderna och uppfyller fortsättningsvis en viktig sociala funktion för många ägarna. Kyrkstäderna är en mötesplats där människor träffas, umgås och lär känna nya personer. I vår tid har samhället ett högt tempo och för många är kyrkstugan ett ställe där de kan ta en paus, koppla av och återhämta sig. Avsaknaden moderniteter i stugorna och miljön leder till att många tycker att det finns ett lugn i kyrkstaden som inte finns på andra håll i samhället. Det är en plats som påminner om hur det var förr och det uppskattar de.

Kyrkstäderna är också en plats för eftertanke och kontemplation. För flera av våra informanter finns det i kyrkstugan minnen av nära och kära. Det kan vara föremål som påminner om föräldrar och tidigare generationer eller så har de delat stugan med en partner som gått bort. Det blir en plats där de vårdar minnet av sina nära.

En modern funktion för kyrkstugan som uppkommit under senare delen av 1900-talet är att kyrkstugorna används för att ha en förankring till hembygd då man flyttar bort. Stugan nyttjas för övernattning när man besöker sin familj och släkt. Huruvida kyrkstugorna används på detta sätt varierar lite mellan kyrkstäderna där reglerna för kortare vistelser varit lite olika.

Detta är frågor vi kommer att arbeta vidare med i andra delen av projektet. Vi kommer även att fördjupa oss kyrkstädernas betydelser för människor idag. Finns det samband mellan det kulturhistoriska värdet som kyrkstäderna tillskrivs eller är ägandet idag framförallt en individuell angelägenhet för den enskilda kyrkstugeägaren? Hur påverkas kyrkstäderna av att kyrkstadstraditionen och vistelser i kyrkstäderna under kyrkhelgerna har försvunnit eller håller på att försvinna. Vilka effekter och konsekvenser kommer det att ha för det framtida nyttjandet och ägandet av kyrkstäder?

I vårt arbetat har vi förstås identifierat frågor för framtida projekt. Till exempel skulle en fortsatt forskning i Norrfjärdens kyrkoarkiv kunna ge en bättre bild av hur kyrkstaden byggdes upp och hur stugorna har förvaltats. Det skulle också vara av stort kulturhistoriskt intresse att de enskilda stugornas historia kartlades. För Hortlax del skulle det finnas behov av en liknande fotodokumentation som den Maria Fäldt gjorde av Norrfjärden och Älvsbyn. Då det gäller fotografier skulle det även vara intressant att göra en insamling av kyrkstugeägarnas egna bilder från sina vistelser i kyrkstugorna, en insamling som kunde göras via de sociala medier där de lägger ut sina bilder. Vilka bilder är det människor lägger ut, vad berättar det om nyttjandet av kyrkstäder och hur inreder människor sina kyrkstugor idag? Det kanske är teman för framtida kyrkstadsprojekt men nu 2022 kommer vi att arbeta vidare utifrån samma upplägg som vi haft i detta projekt med kyrkstadsbebyggelsen i Boden, Råneå och Kalix.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor: litteratur och tidningsartiklar

Bergling, Ragnar, Kyrkstaden i övre Norrland: kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen, Skytteanska samf., Diss. Uppsala: Univ.,Umeå, 1964.

Berglund, Joel, ”Kyrkohistoria i Norrfjärden – en återblick”, Piteå-Tidningen 21/6 1967.

Berglund, John, Norrfjärdens församling: anteckningar och minnen av John Berglund, Sjulsmark, Norrfjärdens hembygdsförening 1980.

Bertehlson, Bertil, xxx i Luleå stift i ord och bild (1953).

Cantery, Arthur, ” Seder och skick vid kyrkhelgsfirandet i Piteå landsförsamlings gamla kyrkoplats i Öjebyn”,

Cederlund, J. Valfrid, ”Några blad ur Norrfjärdens kommuns historia”, Piteå-Tidningen 23/3 & 10/4 1947.

Cederlund, J. Valfrid, Öjebyn i centrum, Luleå 1951.

Ekberg, Micael, Torben Grut: En arkitekt och hans ideal, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 2000.

Elmén Berg, Anna, Järnfeldt-Carlsson, Marta & Åman, Anders, ”Från Adak till Övertorneå: Alfabetiskt inventarium över Övre Norrlands kyrkor”, Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 22/1991.

Erixon, Sigurd, De norrländska kyrkstäderna, i Gamla svenska städer (1938).

”Femtio bönder byggde kyrkan”, N.D. 16/10 1956.

Gothefors, Ulf (red.), Älvsby kyrkstad: En sammanställning gjord av kyrkstadsgruppen i Älvsbyn, Älvsbyn 1999.

Hvarfner, Harald, artikel i Norrbottens-Kuriren 5/2 1968.

Järnfeldt-Carlsson, Marta, ”Träkyrkobyggandet i Övre Norrland. Från 1870-tal till 1920-tal”, Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 22/1991.

Lundgren, Anna och Ann-Louise Lång, ”Min kyrkstuga – vårt världsarv. En etnologisk studie av kyrkstadssed i Gammelstads kyrkstad under 2010-tal.” Luleå: Luleå kommun, Kulturförvaltningen, 2011.

Lundqvist, Jan, ”Den fjärde hembygdsgården 50-årsjubilerar”, Piteå-Tidningen 20/7 2017.

Lundqvist, Jan, ”Hur skall kyrkstäderna kunna hållas vid liv?”, Piteå-Tidningen 31/5 2018.

Luleå stift 1904–1981: Församlingar och prästerskap, Kungl. Skytteanska samfundets handlingar nr 25, Umeå 1982 (sammanställd av Ivar Hylander).

Lång, Kristina, ”KULTURARVET GAMMELSTADS KYRKSTAD En etnologisk studie av kulturarvproduktion och hur kyrkstugeägare idag tillskriver ägande av en kyrkstuga betydelse”, Uppsala universitet, 2019.

Lövgren, Vanja, ”Dokumentation av Öjebyn”, Piteå museums årsbok 1998.

Nordberg, N.J., ”Norrfjärden”, Från bygd och vildmark 1922.

SOU:1996:128, Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn: slutbetänkande av Kulturarvsutredningen, Stockholm, 1996.

SOU 2003:81, *De norrländska kyrkstäderna*, Delbetänkande av Kulturbebyggelseutredningen, Stockholm.

Swift (signatur), ”Strid om altartavla i Norrfjärden”, Norrbottens-Kuriren 23/5 1962.

Sjögren, David, Kyrkstaden Fatmomakke i historisk belysning, Länsstyrelsen Västerbotten, Umeå, 2013.

Söderström, Evelina, ”Från trästad till tätort. En studie i förändring i attityden till kyrkstaden i Åsele, Vilhelmina och Fatmomakke under 1900-talet.”, Luleå tekniska universitet, 2003:071, ISSN. 1402-1773.

”Unga flickor på bålet i Pitebygdens historia”, Norrbottens-Kuriren 10/6 1946.

Vikström, Eva, ”Sockenkyrkor och tätortsbildning i Övre Norrland”, Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 22/1991.

Westerlund, Uno, Älvsbybygdens historia: Kyrkan 200 år, Älvsbyn 2012.

Quist (signatur), ”Stort motstånd då Älvsbyn ville bli egen församling”, Piteå-Tidningen 23/7 1955

Åkerlund, Efraim, ”Piteåbygden efter istiden och senare”, Norrbottens Allehanda 5/5 1945.

Åkerlund, Efraim, ”Resenäset i Svensbyn en gård från hednatiden”, nov. 1944.

Åman, Anders, ”Övre Norrlands kyrkor – deras konsthistoria och geografi”, Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 22/1991.

Öberg, Sten F., Älvsbybygden: Anteckningar till Älvsby församling och Älvsby sockens äldre historia, Älvsbyn 1961.

Otryckta källor

Arnstberg, Karl-Olov, *En seds framtid: Studier kring Älvsbyns och Hortlax´ kyrkstäder,* Institutet för folklivsforskning, Stockholms universitet 1974 (otryckt uppsats).

Aro, Jeanette, *Byggnadsinventering Älvsby kyrkstad, Älvsby sn & kommun,* Norrbottens museum, Inventering rapport 1996:27.

Förslag till bevarandeplan för Älvsbyns tätort, Älvsbyns kommun 1986.

Kulturhistorisk inventering, tillhörande förslag till bevarandeplan, Älvsbyns kommun 1985.

Detaljplan för del av kyrkmalmenområdet, Älvsbyn, plankarta, NAB 1992.

Detaljplan för del av kyrkmalmenområdet, Älvsbyn, planbeskrivning, NAB 1992.

Arkivmaterial

Alfhild Axelsons klippsamling. Piteå museums arkiv

Dokumentation Öjebyn, Vanja Lövgrens arbete. Piteå museums arkiv

Handlingar om församlingens historia, sammanställd av Jan Lundqvist. Norrfjärdens kyrkoarkiv, Norrfjärden.

Älvsby kyrkoarkiv: Kartor och ritningar. Riksarkivet, Härnösand.

Norrfjärdens kyrkoarkiv: Kartor och ritningar. Riksarkivet, Härnösand.

Norrbottens museums arkiv, FOAV:4, Älvsby sn, kyrkan, kyrkstugor, kyrkgården.

Norrbottens museums arkiv, FOAR:38, FOAR:37, FOAR:36, Piteå och Öjebyn.

Norrbottens museums arkiv, FOAR:4, Hortlax sn, Hortlax, kyrkan, kyrkogården, kyrkstugor.

Muntliga källor

Intervjuer arkiverade i Piteå museums arkiv. Pojekt Norrbottens Kyrkstäder, Dnr 2020/031

Digitala källor

Älvsbyns kyrkstad, https://alvsbynskyrkstad.se

Bonnstan, http://bonnstan.se

Kyrkstugeägarnas intresseförening, Öjebyn. www.kyrkstuga.se

Norrbottens kulturmiljöprogram 2010-2020. https://www.lansstyrelsen.se/norrbotten/om-oss/vara-tjanster/publikationer/visning-av-publikation.html#esc_entry=171&esc_context=31&esc_-org=lss%3Acounty%2FBD

Piteå kommuns kulturmiljöprogram Husera, https://webgis.it.pitea.se/website/husera/

Kungliga bibliotektet, Svenska dagtidningar,

https://www.kb.se/hitta-och-bestall/fritt-digitaliserat-material.html

Fördjupad riksintressebeskrivning Öjeby kyrkstad, Antikvariskt planeringsunderlag, Sebastian Ulvsgärd Piteå museum Juli 2013. Fördjupad-riksintressebeskrivning-Ojebyn-Sebastian-Ulvsgärd-kompr.pdf

https://www.isof.se/lar-dig-mer/kunskapsbanker/lar-dig-mer-om-immateriellt-kulturarv/vad-ar-immateriella-kulturarv

Bilaga 1

Frågeguide

Begreppet *levande kyrkstadssed* ska vara en utgångspunkt för undersökningarna. Kyrkstadsseden har varierat och seder och traditioner har troligen sett olika ut i de olika kyrkstäderna. Projektet vill synliggöra såväl likheterna som de lokala variationerna samt kyrkstädernas utveckling under senare tid.

Frågeguiden utgår från fem teman.

Bakgrundsfråga: Kan du kort presentera dig själv (ålder, bostadsort, yrke, familj, annat, speciell roll till kyrkstaden)

1. **Ägandet och förvaltandet**
   - Vad är det för byggnad du äger?

     Hur länge har du haft den? Hur kom stugan/kammaren i din ägo?
   - Varför ville du äga/ta över en kyrkstuga/kammare?

     Vilka värderingar styr? Privata eller kollektiva motiv?
   - Hur är din stuga/kammare inredd? Berätta om dina tankar kring din inredning.

     Bevara eller förnya?
   - Hur ser du på din roll som ägare – vilket ansvar har du för dess bevarande? Vilket ansvar ligger på andra aktörer (markägare/församling)?

     Finns det utmaningar?
   - Vad tycker du om kyrkstadssyner och att det finns direktiv kring byggnadsvården?
   - Finns det samverkan med övriga ägare kring kyrkstaden? Hur är den organiserad?
     Hur fungerar den? Fokus på framgångsfaktorer?

2. **Bruket av kyrkstaden och kyrkstadsseden**
   - Hur ser ett vanligt besök ut?

     Vad brukar du göra under din vistelse i kyrkstaden? Övernattar du i stugan/kammaren?
   - Hur ofta besöker du kyrkstaden? Är det vid särskilda helger (kyrkhelger eller andra tillfällen?)
   - Vilka umgås du med i kyrkstaden?

     Känner du många av de övriga ägarna?
   - Hur har din användning av kyrkstaden sett ut under olika tidsperioder och hur har det förändrats över tid?
   - Levande kyrkstadssed – vad tänker du att det innebär?
   - Hur används kyrkstaden idag och tycker du att det finns det en levande kyrkstadssed idag?

     På vilket sätt tar den sig uttryck? Vilka traditioner lever kvar och vilka har försvunnit eller förändrats exempelvis lucköppningen? Finns det nya traditioner?

- Finns det en kopplingen mellan kyrkan och kyrkstaden idag? Hur tar det sig uttryck?

3. Kyrkstaden som kulturmiljö/kulturarv

- Vilken funktion har kyrkstaden/kyrkstugorna för kommunen/platsen?
- Används den av andra än de som äger stugor? På vilket sätt?
- Finns det en vilja att bevara och utveckla platsen från ägarnas/kommunens/församlingens/andra aktörers sida? Vad görs?
- Kunde miljön utvecklas mer?
  T.ex turismnäringens perspektiv eller finns det andra användningsområden?

4. Framtiden

- Vad tänker du om framtiden för din kyrkstuga?
- Vad tänker du om framtiden för din kyrkstad?
- Hur skulle du vilja att kyrkstaden används i framtiden?
- Vad krävs för att kyrkstaden och traditionen ska följa med sin tid och vara relevant för framtidens ägare?

5. Kyrkstadens betydelse – individuell

- Vad betyder platsen för dig, personligen?

  Vilken funktion fyller den i ditt liv?
- Finns det någon särskild plats i kyrkstaden som du tycker om eller som du tycker är speciell?